

De economische impact van de culturele en creatieve sectoren in het Brussels hoofdstedelijk Gewest

October 2020

Door Dr. Marlen Komorowski

Inhoudstafel

Voorwoord.....	3
Inleiding.....	4
1. Methodologie.....	6
1.1 Omschrijving van de CSS.....	6
1.2 Data gathering and harmonisation.....	7
2. De economische bijdrage van de CCS in Brussel.....	9
2.1 Belangrijkste cijfers: netto toegevoegde waarde en omzet.....	9
2.2 Economische groei.....	9
2.3 Opdeling per sector: netto toegevoegde waarde.....	10
3. Werkgelegenheid in de Brusselse CCS.....	11
3.1 Belangrijkste cijfers: werkgevers, werknemers, freelancers.....	11
3.2 Groei van de werkgelegenheid.....	12
3.3 Arbeidsproductiviteit.....	13
3.4 Opdeling per sector: werkgelegenheid.....	14
4. De bedrijfs- en marktstructuur van CCS in Brussel.....	16
4.1 Belangrijkste cijfers: bedrijfsgrootte, rechtsvormen en talen.....	16
4.2 Bedrijfsdynamiek.....	17
4.3 Geografische spreiding.....	19
Conclusie.....	21
Samenvatting van de belangrijkste bevindingen.....	21
Aanbevelingen.....	22
Bijlage 1 – Afbakening van de sectoren en identificatie van de NACE-codes.....	25
Bijlage 2 – Methodologische beperkingen en aanpak voor het opschonen van gegevens....	32
Bijlage 3 – Over de studie.....	35
Over de auteur.....	35

Voorwoord

Dit onderzoek is uitgevoerd in het jaar 2020. De gegevens voor dit rapport werden dus verzameld vóór de COVID-19 pandemie. De CCS worden daarbij trouwens heel zwaar getroffen. De opschorting van live shows, concerten, film- en tv-producties, exposities en distributie, sportevenementen, voordrachten en foto-opdrachten, en de dramatische daling in de boekenverkoop (om er maar enkele te noemen) – op zo'n grote schaal en voor zo'n lange periode – met een aanzienlijk banenverlies, freelance en andere, is ongezien. Dit rapport schetst een beeld van de Brusselse CCS vóór de ontwrichting veroorzaakt door de COVID-19 crisis. Het biedt een basis die ons ook in de toekomst de mogelijkheid moet bieden om een gedetailleerde evaluatie van de impact van de COVID-19 crisis te maken en om na te gaan in welke mate overheidsmechanismen de CCS kunnen ondersteunen in moeilijke tijden.

Inleiding

De culturele en creatieve sectoren (CCS) behoren tot de snelst groeiende sectoren van de wereldeconomie, en de exportcapaciteit van de steden steunt steeds meer op creatief kapitaal en bedrijven binnen de CCS. De culturele en creatieve sectoren stimuleren de economische groei, en vervullen bijgevolg een steeds belangrijkere rol in de lokale economieën.

De culturele en creatieve sectoren spelen niet enkel economisch maar ook sociaal en cultureel een sleutelrol. Bovendien heeft creativiteit gunstige spillover-effecten voor andere sectoren, via ontwikkelingen op het vlak van innovatieve technologieën en cultuurtoerisme.

‘De culturele en creatieve sectoren zijn belangrijk voor de voortdurende ontwikkeling van de samenlevingen en vormen de kern van de creatieve economie [terwijl] ze aanzienlijke economische welvaart genereren. Bovendien zijn ze essentieel voor een gemeenschappelijk besef van [...] identiteit, cultuur en waarden.’ - Europese Commissie (2020)¹

Tevens is het CCS-ecosysteem bijzonder divers en heel verschillend van andere industrieën. Het bestaat uit een groot aantal kmo's die samenwerken met belangrijke marktspelers en overheidsinstanties, en wordt tegelijk vorm gegeven door lokale culturen en talen. Atypische tewerkstelling (deeltijdse contracten of contracten van bepaalde duur, tijdelijk werk, zelfstandig en freelance werk), specifiek in de media en de cultuursector, is gemeengoed. Bovendien heeft elke CCS te maken met specifieke lokale uitdagingen en kenmerken – zoals de CCS in Brussel.

Algemeen wordt voor de CCS-industrie een gestage groei waargenomen, maar voor de culturele formats die online toegankelijk zijn (muziek, audiovisueel, videogames, immersive content en media), moeten de sectoren het hoofd bieden aan een steeds grotere concurrentie en hebben ze moeite om nieuwe, duurzame businessmodellen te vinden. Dat betekent dat de CCS vandaag voor nieuwe uitdagingen staan en door de beleidsmakers erkend worden als sectoren die nieuwe economische opportuniteiten creëren en bijgevolg nood hebben aan een specifieke ondersteuning.

‘Wanneer de creatieve sectoren deel gaan uitmaken van een algemene ontwikkeling en groeistrategie [door beleidsmakers], kunnen die bijdragen aan de heropleving van de nationale economie waarbij hybride en dynamische economische en culturele uitwisselingen plaatsvinden en innovatie wordt gestimuleerd. [...] Investeren in cultuur en in de creatieve sectoren als een drijvende kracht van sociale ontwikkeling kan ook leiden tot resultaten die bijdragen aan het algemeen welzijn van gemeenschappen, individueel zelfvertrouwen en levenskwaliteit, dialoog en samenhang.’ – VN, Rapport over Creatieve Economie (2019)²

In haar ‘gezamenlijke algemene beleidsverklaring van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering en het Verenigd College van de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie – Zittingsperiode 2019-2024’ noemt het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (BHG) de culturele en creatieve sectoren één van de vier belangrijkste sleutels van de Brusselse economie. Toch werd nauwelijks onderzoek verricht naar en inzichten verworven over de Brusselse CCS (zie hierna). Deze studie heeft tot doel die lacune op te vullen en meetbare resultaten te ramen om de impact van de culturele en creatieve sectoren op de Brusselse economie af te bakenen. Daarbij passen we een economisch model voor impactanalyse toe dat ramingen over kerngegevens alsook een vergelijkende en geografische analyse van de lokale CCS verstrekt.

¹ <https://ec.europa.eu/culture/sectors/cultural-and-creative-sectors>

² <https://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=2328>

Die vaststellingen moeten als basis dienen voor de ontwikkeling van een succesvolle strategie voor de toekomstige ondersteuning van de CCS in Brussel.

Deze studie stelt eerst een afbakening van de CCS voor die kan dienen als leidraad voor de toekomstige beleidsvorming en gebruikt wordt voor de hier toegepaste methodologie. Vervolgens worden de kenmerken van de Brussels CCS uiteengezet op basis van statistische gegevens betreffende kmo's, om belangrijke economische indicatoren te identificeren en inzicht te bieden in de huidige situatie en de problemen in de CCS. De studie sluit af met conclusies en aanbevelingen om de prestaties van de lokale Brussels CCS te verbeteren.

We wijzen erop dat de vaststellingen in deze studie slechts ramingen zijn van de gehele populatie en de economische impact. De methodologische benadering steunt op een logica van voorzichtigheid waarbij getallen veeleer aan de onderkant worden weergegeven en rekening wordt gehouden met de beperkte beschikbaarheid van gegevens. De gegevens werden handmatig opgeschoond om de huidige situatie van de CCS in Brussel zo goed mogelijk weer te geven. De sectoren die in de analyse zijn opgenomen, werden geïdentificeerd in overeenstemming met hub.brussels. Meer inzichten betreffende de beperkingen van de studie en de toegepaste methodologische benadering kan u vinden in de bijlage.

1. Methodologie

1.1 Omschrijving van de CSS

De afbakening van de CCS is complex en wordt uitvoerig besproken in de literatuur en de politiek. Daarbij worden allerlei begrippen gehanteerd, gaande van 'creatieve en culturele industrieën' tot 'creatieve economie', 'culturele industrieën' en zo meer. De betekenis van die termen hangt af van de context en het domein.

De CCS worden in de meeste gevallen gedefinieerd op basis van het culturele en creatieve aspect van de activiteiten van deze industrie. In de literatuur wordt 'cultuur' beschouwd als een geheel van producten en diensten die ofwel niet reproduceerbaar zijn (een concert, een kunstbeurs) ofwel gericht zijn op reproductie, massamedia en export (een boek, een film, een geluidsopname).³ De term 'culturele industrieën' (in het meervoud) verscheen voor het eerst in de jaren 1970. De UNESCO Conventie betreffende de Bescherming en de Bevordering van de Diversiteit van Cultuuruitingen definieert 'culturele industrieën' als 'industrieën die culturele goederen of diensten produceren en verspreiden' waarbij culturele goederen en diensten beschreven worden als "activiteiten, goederen en diensten, die gezien hun specifieke aard, aanwending of doel, vorm geven aan cultuuruitingen of deze overbrengen ongeacht hun eventuele commerciële waarde'.

Het concept van 'creatieve industrieën' definieert industrieën vaak op basis van de types van inputs en generatieve processen die hun creatie kenmerken.⁴ De idee van creatieve industrieën legt de nadruk op het belang van creativiteit, zoals artistieke, wetenschappelijke en economische creativiteit. In Europa wordt de term 'creatieve industrieën' toegeschreven aan de studies en het werk in het VK. Bovendien heeft de European Cluster Observatory de benadering van de creatieve industrieën aangepast en die omschreven als activiteiten 'die gebaseerd zijn op reclame, architectuur, kunst, ambachten, design, mode, film, muziek, podiumkunsten, publicatie, R&D, software, speelgoed en games, TV en radio, en videogames.'

De hierboven beschreven benaderingen betreffende de CCS tonen hoe complex de term kan opgevat worden. Studies over de impact van de CCS in Europa hanteren eveneens heel uiteenlopende benaderingen. Overheidsinstellingen hebben voorsnog geen algemeen erkende afbakening van de CCS gedefinieerd.⁵

Om inzichten te verwerven in de CCS van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, werd een nieuwe benadering ontwikkeld. De hier ontwikkelde benadering steunt op bestaande nationale en internationale kaderregelingen waaronder vroegere studies over de CCS in Brussel, Vlaanderen, Wallonië, het Britse DCMS, Eurostat en de Europese Commissie (zie bijlage voor een vergelijking van de verschillende benaderingen op basis van de NACE-classificaties). Het gebruik van bestaande kaderregelingen in de hier ontwikkelde benadering maakt het mogelijk om tot op een zekere hoogte vergelijkingen tussen CCS-studies te maken. Tevens wordt bij de hier beschreven afbakening rekening gehouden met de bestaande Brusselse marktstructuren en met de beleidsstrategieën van het BHG.

³ https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/cultural-economy_en.pdf

⁴ <https://ati.ec.europa.eu/sites/default/files/2021-05/Sectoral%20Watch%20Creative%20Industry.pdf>

⁵ We wijzen erop dat de Europese Commissie momenteel werkt aan de aanpassing van een nieuwe - ook statistische - benadering en afbakening van de creatieve en culturele sectoren. In de toekomst zullen studies over de CCS in Brussel aan zo'n nieuwe afbakening aangepast kunnen worden om vergelijkingen op internationaal niveau mogelijk te maken.

Het is niet enkel de bedoeling om een definitie te bepalen maar ook om ervoor te zorgen dat de afbakening operationaliseerbaar is voor onderzoek (op basis van de NACE-classificatiecode) en toekomstige studies over de CCS in Brussel. Bovendien worden de definitie en de NACE-classificatie verondersteld om voldoende flexibel te zijn om aanpassingen te kunnen doen wanneer rekening moet worden gehouden met nieuwe internationale kaderregelingen in de toekomst. De afbakening werd ontwikkeld door heen en weer te gaan in de analyse teneinde die te herevalueren naarmate de studie vorderde. We definiëren de CCS als volgt:

Creative en culturele sectoren (CCS) zijn sectoren en economische activiteiten, van productie tot distributie, die steunen op creatieve assets, individuele creativiteit, vaardigheden en talent en die het potentieel hebben om culturele waarde en economische groei te creëren en te produceren.

Voor die definitie moeten we rekening houden met het feit dat creativiteit een immateriële factor is die voortdurend verandert en niet gemakkelijk te vatten is, wat in de praktijk tot beheersproblemen leidt. De afbakening omvat niet enkel de fundamentele creatieve productieactiviteiten, maar ook publicatie-, ondersteunings- en distributieactiviteiten. Deze benadering leidde tot de identificatie van 10 sleutelsectoren van de CCS in Brussel:⁶

- audiovisueel;
- software & gaming;
- muziek, podium- & visuele kunsten;
- boeken & gedrukte media;
- reclame & marketing;
- design & designermode;
- cultuur, kunsten & erfgoed;
- organisatie van evenementen;
- architectuur;
- fotografie.

1.2 Data gathering and harmonisation

Deze studie is gebaseerd op bedrijfsgegevens afkomstig van Bel-first (een database over bedrijven uitgegeven door Bureau van Dijk - www.bvdinfo.com). Bel-first omvat meer dan 1,2 miljoen bedrijven in België, met meer dan 500.000 bedrijven met een jaarrekening (actieve en inactieve status), 275.000 bedrijven zonder jaarrekening, en gegevens van 425.000 eenmanszaken die actief zijn maar niet verplicht zijn om een jaarrekening in te dienen.

De NACE-codes werden samen met de definitie van de CCS gebruikt om gegevens te verzamelen over bedrijven die in Brussel en in België zijn ingeschreven. We merken op dat dit niet al het creatieve werk (er is ook nog veel creatief werk in andere sectoren) of de niet-markt creatieve activiteiten en output omvat. Dat betekent dat onze cijfers betreffende het aantal creatieve werknemers een voorzichtige schatting zijn. Gezien de gegevensbeperkingen dienden we handmatig de bedrijven op te schonen of toe te voegen die geïdentificeerd werden als (niet) behorend tot de Brusselse CCS.

⁶ Zie Bijlage voor een volledige lijst van de NACE-codes die in deze studie worden toegepast.

De lege gegevensvelden betreffende het aantal werknemers, de omzet en de netto toegevoegde waarde werden geharmoniseerd door toepassing van de mediaan en de gemiddelde waarden van de toepasselijke jaren.⁷ Voor de analyse werden andere variabelen aangevuld met bijkomende informatie, waaronder gegevens van BISA/IBSA en StatBel (zie bijlage voor een gedetailleerd overzicht van het harmonisatieproces en de beperkingen daarvan).

Bij dit harmonisatieproces zijn we voorzichtig te werk gegaan, en de ramingen werden naar beneden afgerond op basis van de opgehaalde gegevens. De gegevens zijn gebaseerd op cijfers van 2018, tenzij anders bepaald (de meest recente beschikbare gegevens als gevolg van de indieningsvereisten van de bedrijven). Voor de analyse van de gegevens werd gebruik gemaakt van de Tableau software.⁸

⁷ Zie Britton, J. N., & Legare, G. (2005). Clustering and the digital economy: New media in Toronto. *Canadian Journal of Regional Science*, 28(2), 329–348

⁸ Zie <https://www.tableau.com/>

2. De economische bijdrage van de CCS in Brussel

2.1 Belangrijkste cijfers: netto toegevoegde waarde en omzet

Uit de analyse blijkt dat de creatieve en culturele industrieën (CCS) een belangrijk onderdeel van de Brusselse economie vormen. Op basis van onze ramingen hebben de CCS in 2018 ongeveer 3.213,3 miljoen euro netto toegevoegde waarde gegenereerd. Dit is een bijdrage van 3,8% aan de Brusselse economie. In 2018 genereerden de CCS een omzet van meer dan 12.511,6 miljoen euro.

Uitgaande van dezelfde ramingen hebben de CCS in 2018 ter vergelijking ongeveer 3% bijgedragen tot de Vlaamse economie en 2% tot de Waalse economie. Met een bijdrage van bijna 4% aan de Brusselse economie blijkt hieruit dat de grootste concentratie van de CCS in België in de hoofdstad te vinden is (zie hieronder voor meer informatie over de geografische spreiding van de CCS in België).

2.2 Economische groei

Van 2010 tot 2018 is de toegevoegde waarde van de CCS in Brussel jaarlijks met gemiddeld 3,7% gestegen. Van 2017 tot 2018 is de toegevoegde waarde met 2,4% gegroeid. De gemiddelde jaarlijkse groei van de CCS in Brussel is hoger dan de verwachte groei van de Brusselse economie, die 1,2% bedraagt.

We kunnen er dan ook van uitgaan dat de CCS in de komende jaren nog belangrijker zullen worden voor de lokale economie. De omzet van de CCS in Brussel groeide nog sneller. Van 2017 tot 2018 steeg de omzet met 4,0% en van 2010 tot 2018 met gemiddeld 3,9% per jaar (zie figuur 1).

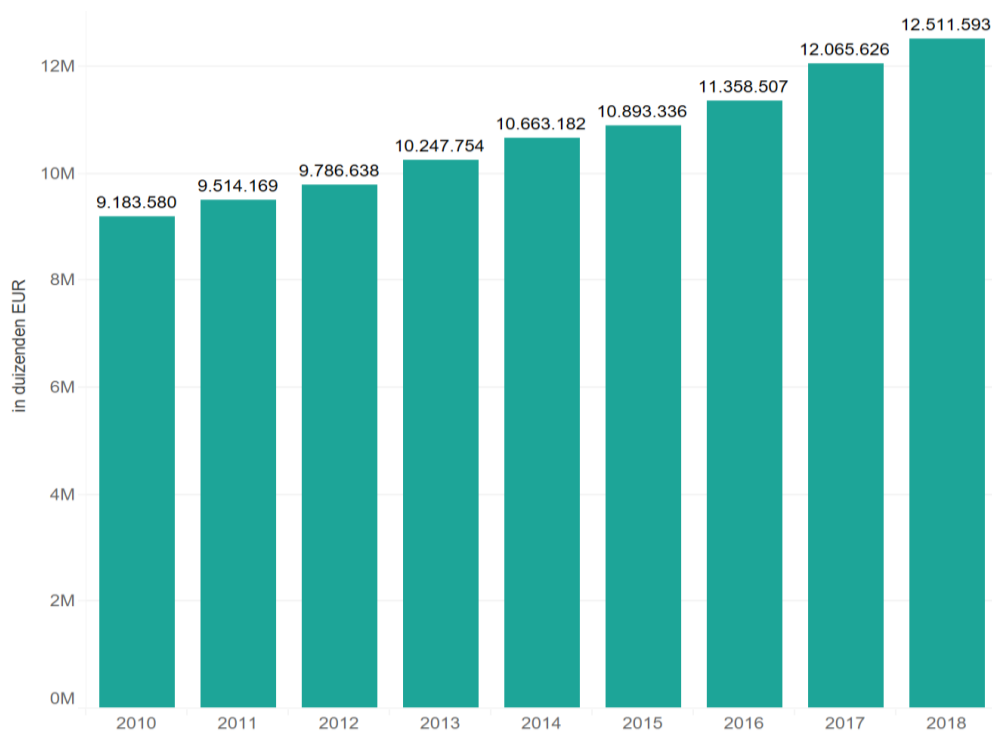

Fig. 1 – Groei van de gegenereerde omzet van de Brusselse CCS

2.3 Opdeling per sector: netto toegevoegde waarde

De grootste sector in de CCS in Brussel in termen van economische bijdrage is de audiovisuele sector met 865,3 miljoen euro netto toegevoegde waarde (geproduceerd in 2018), wat meer dan een kwart uitmaakt van de totale economische bijdrage van de CCS aan de Brusselse economie (26,9%). Daarna komt de sector reclame & marketing (669,2 miljoen euro netto toegevoegde waarde), de sector boeken & gedrukte media (438,7 miljoen euro netto toegevoegde waarde) en de sector software & gaming (318,6 miljoen euro netto toegevoegde waarde)⁹ - zie Figuur 2.

De audiovisuele sector is de grootste sector omdat enkele zeer grote mediabedrijven in Brussel zijn gevestigd. Hiertoe behoren de twee publieke omroepen VRT en RTBF, KINPOLIS GROUP en RTL BELGIUM (meer informatie over de grootste werkgevers van de CCS in Brussel vindt u hieronder).

De gaming sector in Brussel in de kijker

De omvang en de economische bijdrage van de gaming sector in Brussel is zeer moeilijk in te schatten op basis van de beschikbare gegevensbron. Wij hebben vastgesteld dat ontwikkelaars en uitgevers van videogames zich vaak niet laten registreren onder de toepasselijke NACE-code voor '5821 - Uitgeverijen van computerspellen'. Veel bedrijven die zich bezighouden met het ontwikkelen en uitgeven van videospelletjes registreren zich ook met activiteiten als 'webportalen', 'overige uitgeverijen van software' en andere. Daarom hebben we in onze analyse de sector software & gaming ondergebracht in één sector van de CCS in Brussel. Toch moet de gaming sector worden beschouwd als een belangrijke troef voor de CCS in de regio's. Zo is bijvoorbeeld gebleken dat de gaming sector thans meer aan de economie van het Verenigd Koninkrijk bijdraagt dan films of muziek. Men beweert dat de gaming sector een van de hoogste groeipercentages van de CCS vertoont en innovatie en technologische vooruitgang mogelijk maakt. De Belgian Entertainment Association schat dat in 2018 1100 mensen in de Belgische gaming sector werkten, een stijging met 400 in slechts 5 jaar.

Op basis van desk research, overleg met belanghebbenden en de gegevens die voor deze studie zijn gebruikt, hebben we vastgesteld dat ongeveer 5-10 bedrijven in Brussel rechtstreeks betrokken zijn bij de ontwikkeling van videospelletjes. De gaming sector is natuurlijk een ecosysteem dat ook interageert met en sterk betrokken is bij activiteiten op het gebied van bijvoorbeeld VR/AR, app-ontwikkeling en andere gebieden, wat het ecosysteem groter maakt. Terwijl andere regio's in Europa zwaar zijn gaan investeren in hun lokale gaming industrie, is de lokale gaming sector in Brussel nog vrij klein, maar biedt hij veel potentieel voor toekomstige ontwikkeling.

⁹ Zie kader voor meer inzichten over de gaming sector. Bronnen: <https://www.wired.co.uk/article/uk-creative-industries-growth> en <https://www.belgianentertainment.be/en/bea-news-blog/2019/8/26/the-belgian-gaming-companies-present-more-than-ever-at-gamescom-2019> (laatst geraadpleegd in oktober 2020).

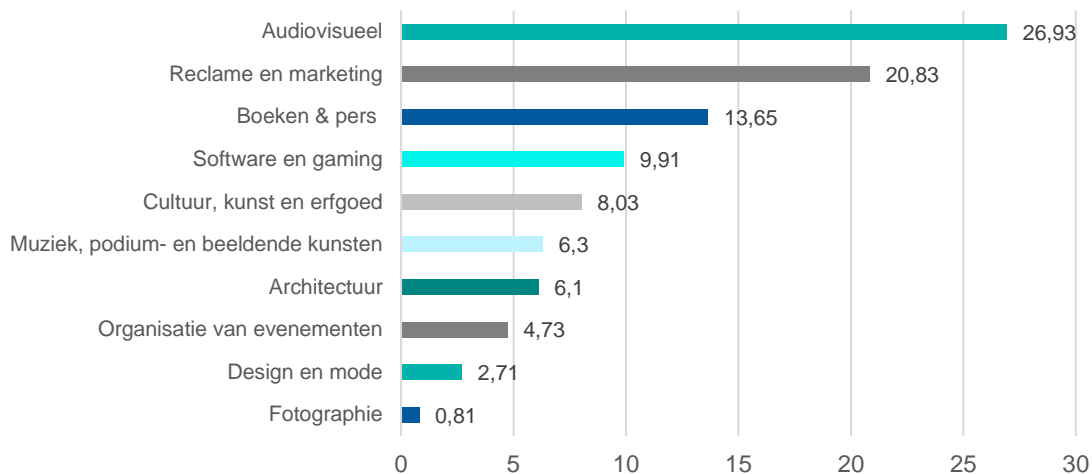

Fig. 2 – Opdeling per sector van de economische bijdrage van CCS in netto toegevoegde waarde in Brussel

3. Werkgelegenheid in de Brusselse CCS

3.1 Belangrijkste cijfers: werkgevers, werknemers, freelancers

De Brusselse CCS leveren een nog grotere bijdrage aan de Brusselse arbeidsmarkt. In 2019 waren meer dan 25.000 ondernemingen als werkgever actief in de CCS in Brussel. Daarbij horen meer dan 18.000 btw-plichtige bedrijven. Dat is meer dan 16% van de btw-plichtige ondernemingen die in Brussel actief zijn.

Volgens onze schattingen bieden de 25.000 ondernemingen werk aan ongeveer 92.800 werknemers in de CCS in Brussel. Daarnaast zijn meer dan 12.800 zelfstandigen actief als freelancer of eenmanszaak. Dit betekent dat ruim 100.000 mensen in de Brusselse CCS werken, waarvan 12,2% als freelancer. De CCS zijn goed voor ongeveer 15% van het totale personeelsbestand van Brussel.

Het belang van de CCS voor de lokale economie blijkt ook wanneer we ze, wat het aantal werknemers betreft, naast andere sectoren in Brussel leggen. Ter vergelijking: de sector die het grootst aantal mensen tewerkstelt, is de sector openbaar bestuur, met ongeveer 120.000 werknemers en freelancers. Daarna komen al de Brusselse CCS, wat betekent dat ze de tweede grootste bijdrage leveren aan de werkgelegenheid in de hoofdstad (zie fig.3).

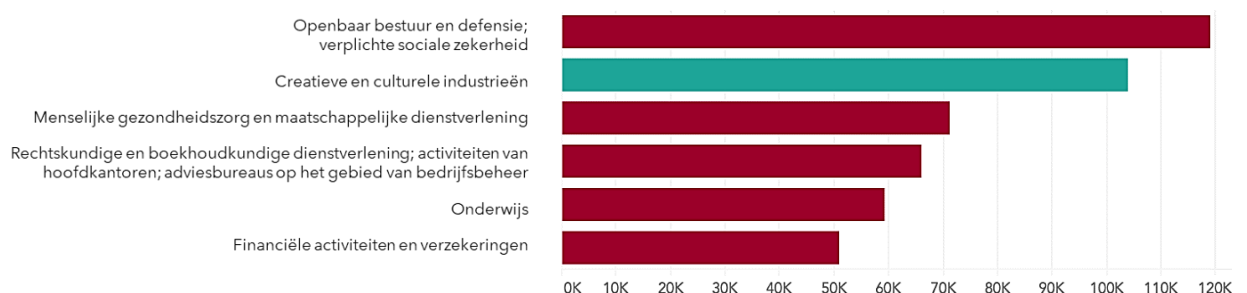

Fig. 3 – Vergelijking van de werkgelegenheid (inclusief zelfstandigen) per sector in Brussel (vergelijkende gegevens afkomstig van StatBel)

3.2 Groei van de werkgelegenheid

Een van de redenen waarom de CCS zo'n belangrijke sector voor de werkgelegenheid in Brussel zijn geworden, is de hoger dan gemiddelde groei van werkgelegenheid en freelancewerk. Aan de hand van dezelfde gegevens en methodologie als hierboven hebben we vastgesteld dat de werkgelegenheid (inclusief freelancewerk) tussen 2015 en 2018 met 19% is toegenomen, wat een van de hoogste groeipercentages was voor de werkgelegenheid per sector in Brussel in dit tijdsbestek. Ter vergelijking: op basis van gegevens van het BISA groeide alleen de sector wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling in deze periode meer, namelijk met 25%. Uitgaande van BISA-gegevens is de werkgelegenheid in de sector kunst, amusement en recreatie alleen al in deze periode met 16% gestegen.

Tussen 2010 en 2018 vertoonden de CCS een stabiele toename van de werkgelegenheid (inclusief freelancers) van 4-10% per jaar. Maar de groeiende tewerkstelling in de Brusselse CCS kan vooral worden verklaard door het toenemend aantal freelancers dat daar actief is. Van 2010 tot 2018 is het aantal freelancers met 130,2% toegenomen, van ongeveer 5.500 tot meer dan 12.000. Gemiddeld stijgt het aantal freelancers dat actief is in de CCS in Brussel met 11,0% per jaar. Ter vergelijking: het totale aantal freelancers dat in Brussel werkt, groeit gemiddeld met 3% per jaar (op basis van gegevens van het BISA). Maar ook het aantal mensen dat werkzaam is in de CCS nam meer dan in andere sectoren met gemiddeld 5,0% per jaar toe (zie figuur 4).

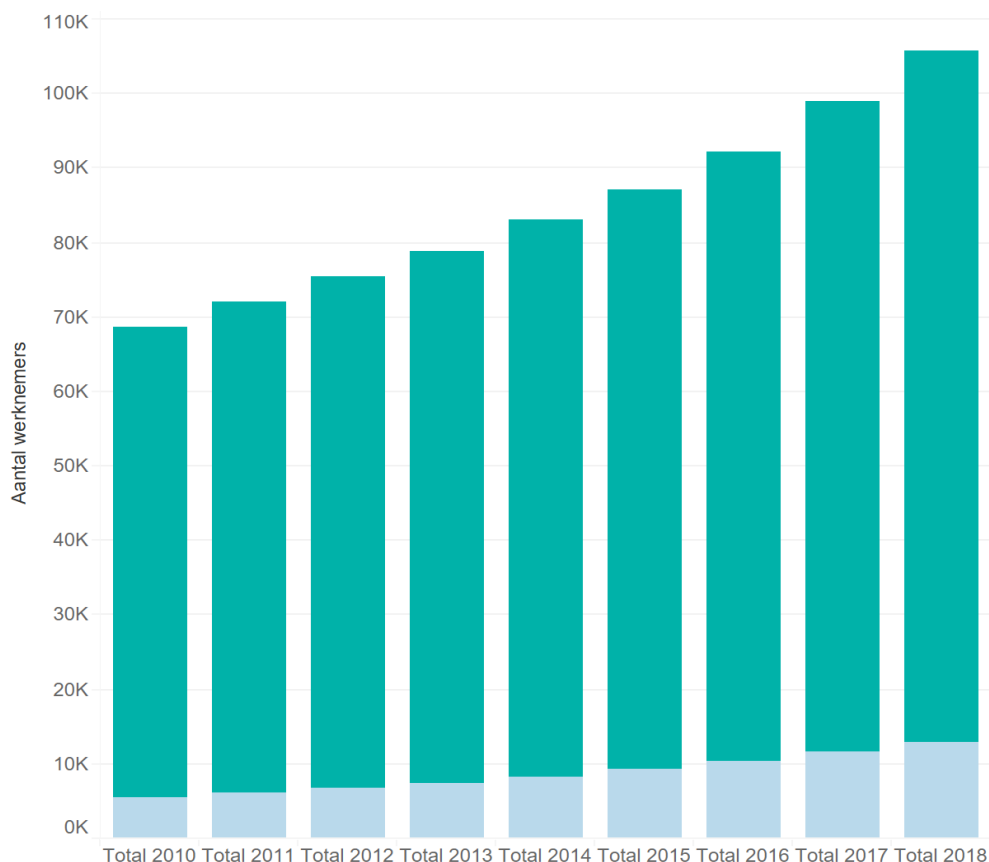

Fig. 4 – Groei van de werkgelegenheid in de Brusselse CCS

3.3 Arbeidsproductiviteit

Het aantal mensen dat in de CCS in Brussel werkt, neemt steeds meer toe, terwijl de gecreëerde output niet in hetzelfde tempo groeit (zie hierboven). Dit kan worden verklaard aan de hand van de arbeidsproductiviteit. Arbeidsproductiviteit is een economische indicator die nauw verband houdt met economische groei en concurrentievermogen. Arbeidsproductiviteit is het totale volume van de productie (gemeten in termen van aandeel in het geproduceerde BBP / netto toegevoegde waarde) per arbeidseenheid (gemeten in termen van het aantal mensen dat in de sectoren werkzaam is). De indicator maakt het mogelijk de doeltreffendheid en de kwaliteit van het menselijk kapitaal in het productieproces te beoordelen.¹⁰

De arbeidsproductiviteit van werknemers en zelfstandigen in Brusselse CCS is tussen 2010 en 2017 met ongeveer 15,9% gedaald. Dit is een jaarlijkse gemiddelde productiviteitsdaling van 2,1%. Terwijl elke werknemer in de CCS van Brussel in 2010 gemiddeld ongeveer 41.000 euro netto toegevoegde waarde produceerde, is dit gezakt naar ongeveer 34.000 euro in 2018.

Dit fenomeen is niet uniek voor Brusselse CCS, maar doet zich in verschillende steden op een uiteenlopende schaal voor. Lage productiviteitscijfers in de CCS zijn bijvoorbeeld geconstateerd in recent onderzoek in het Verenigd Koninkrijk¹¹ en op regionaal EU-niveau.¹²

Er kunnen een aantal mogelijke verklaringen worden aangevoerd die in de literatuur zijn besproken. Eén verklaring zou kunnen zijn dat bedrijven een arbeidsvoorraad aanleggen tegen relatief lage lonen in plaats van te investeren in kapitaal, hetgeen leidt tot stagnatie van de productie per werknemer. Een andere verklaring is mogelijke risicoaversie bij financiële instellingen, waardoor de toegang tot leningen voor investeringen is verminderd. Dit kan leiden tot een inefficiënte toewijzing van middelen in de sector en tot het ontbreken van 'creatieve vernietigingsprocessen' die de productiviteit kunnen helpen opdrijven.¹³

Het onderzoek suggereert ook dat de hoge niveaus van kapitaalinvesteringen zijn gedaald in met name 'creative content'-subsectoren met een hogere productiviteit, zoals televisie en radio of film en muziek. Eén factor hierbij is wellicht de aard van creatieve activiteit in het digitale tijdperk. Vooral 'creative content'-bedrijven hebben moeite om inkomsten te halen uit digitale distributie (waardoor extra investeringen tot een minimum beperkt blijven). Een andere verklaring is het aantal micro- en kleine ondernemingen in deze sectoren, die niet in staat zijn investeringen te doen om de productiviteit te verhogen (zie hieronder voor meer informatie over de bedrijfsgrootte).¹⁴ Er zijn ook verschillen in productiviteit tussen de verschillende sectoren en activiteiten. Uit een recente studie blijkt bijvoorbeeld dat de productiviteit van de creatieve industrie in de EU onder het gemiddelde scoort, terwijl die van creatieve diensten erboven ligt.¹⁵

¹⁰ http://www.ilo.org/ilostat-files/Documents/description_PRODY_EN.pdf

¹¹ <https://heartofswlep.co.uk/wp-content/uploads/2018/11/Creativity-and-Productivity-in-the-Heart-of-the-South-West.pdf> or https://www.sqw.co.uk/files/7814/7324/3296/SQW_2016_Creativity_sector_productivity_report-07.09.16.pdf

¹² <https://rsaiconnect.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/pirs.12187>

¹³ https://www.sqw.co.uk/files/7814/7324/3296/SQW_2016_Creativity_sector_productivity_report-07.09.16.pdf

¹⁴ https://www.sqw.co.uk/files/7814/7324/3296/SQW_2016_Creativity_sector_productivity_report-07.09.16.pdf

¹⁵ https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-95261-1_2

3.4 Opdeling per sector: werkgelegenheid

Het grootste aantal werknemers in de CCS in Brussel werkt in de sector reclame & marketing (19,1%). Andere sectoren van de CCS in Brussel hebben een vergelijkbaar aandeel van het totale CCS-personeel in dienst. De sector boeken & gedrukte media geeft met ongeveer 17.300 werknemers werk aan zowat 16,4% van de CCS-werknemers. Dit is niet verwonderlijk, aangezien Brussel is erkend als het belangrijkste perscentrum ter wereld met duizenden journalisten die in de hoofdstad werken om nieuws over Europese aangelegenheden te verslaan. Ook de audiovisuele sector (12,5% van de CCS-werknemers), de architectuursector (11,5%), de sector muziek, podium- & visuele kunsten (10,9%) en de sector cultuur, kunst en erfgoed (10,4%) dragen in grote mate bij tot de werkgelegenheid en de tewerkstelling in de CCS in Brussel (zie figuur 5).

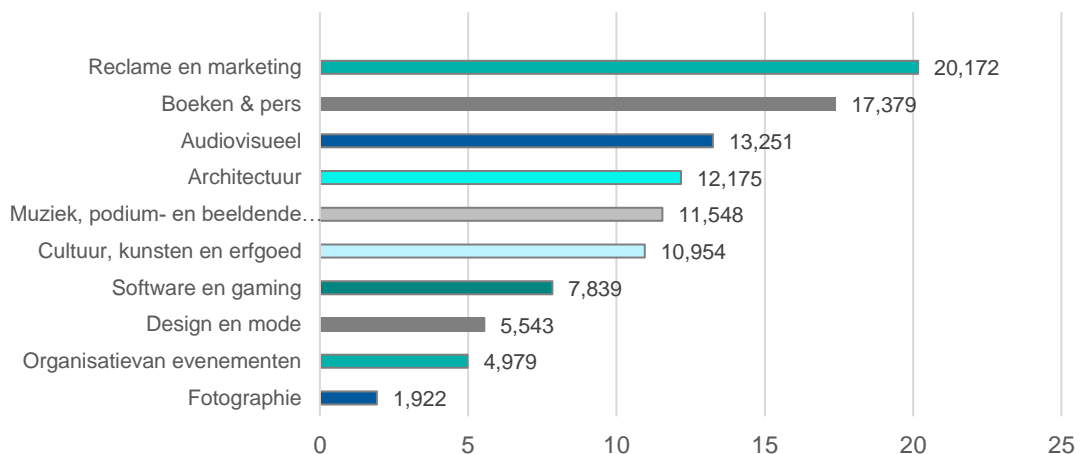

Fig. 5 – Aandeel van de werkgelegenheid (inclusief freelance) per sector in Brusselse CCS

De grootste werkgevers in de CCS in Brussel zijn te vinden in de audiovisuele sector, met de twee publieke omroepen, de VRT en de RTBF, die in Brussel samen meer dan 4.000 mensen in dienst hebben. In de audiovisuele sector zijn andere grote werkgevers RTL BELGIUM en VIDEOHOUSE. Tot de grootste werkgevers in de reclamesector behoren internationaal werkende reclamebedrijven als JCDECAUX en CLEAR CHANNEL. Andere grote werkgevers van de CCS in Brussel zijn de CONSUMENTENVERENIGING TEST AANKOOP, MEDIAFIN en ROSSEL & CIE in de sector boeken & gedrukte media, PALEIS VOOR SCHONE KUNSTEN en CULTUURPUNT in de sector cultuur, kunst en erfgoed, en de BELGISCHE VERENIGING VAN AUTEURS, COMPONISTEN EN UITGEVERS en BRUSSELS PHILHARMONIC in de sector muziek, podium- & visuele kunsten.

Merk op dat Brussel er als officiële Europese hoofdstad baat bij heeft dat een aantal niet alleen regionaal, maar ook nationaal en internationaal opererende verenigingen en sectorale organisaties/vakbonden die zich inzetten voor de CCS, in de stad zijn gevestigd. Dit betreft niet alleen nationaal actieve organisaties zoals de BELGISCHE VERENIGING VAN AUTEURS, COMPONISTEN EN UITGEVERS, maar ook internationale organisaties zoals de EUROPEAN BROADCASTING UNION of de VERENIGING VAN DE FRANSTALIGE BEROEPSJOURNALISTEN.¹⁶ Hierdoor hebben CCS-werknemers en -

¹⁶ Sommige van deze organisaties zijn misschien niet in de analyse opgenomen omdat zij opereren onder NACE-codes die verband houden met lidmaatschapsorganisaties, die buiten het bestek van de onderhavige analyse vallen. Meer informatie over de beperkingen van het onderzoek is te vinden in de bijlage. 14

bedrijven toegang tot een uitgebreid netwerk van ondersteunende organisaties (zie ook hieronder).

Naast de grootste werkgevers is het ook interessant te kijken naar het aantal freelancers dat in de verschillende CCS-sectoren werkzaam is. Zoals hierboven vermeld, werkt 12,2% in de Brusselse CCS als zelfstandige, tegenover 11% van de totale beroepsbevolking (gegevens van het BISA). En specifieke sectoren en beroepen dragen bij tot dit bovengemiddelde aantal freelancers in de CCS. Het hoogste percentage freelancers werkt in de architectuursector, met 28,3% van de werknemers als zelfstandige in 2018. Dat zijn in totaal meer dan 3.300 freelancers. Ook de sectoren fotografie (28,1%), boeken & gedrukte media (14,1%) en de meer artistieke sectoren zoals design & designermode (19,1%) / cultuur, kunsten en erfgoed (10,5%) hebben een hoog percentage freelancebanen (zie figuur 6).

En het aantal freelancers dat in de CCS werkt, groeit meer dan gemiddeld. Terwijl bijvoorbeeld het aantal freelancers in de Brusselse economie met gemiddeld 3% stijgt, neemt het aantal freelancers in de architectuursector met gemiddeld 4% toe, in delen van de audiovisuele sector met 8% en in de sector kunsten, creatief werk en erfgoed zelfs met gemiddeld 20% (op basis van gegevens van het BISA).

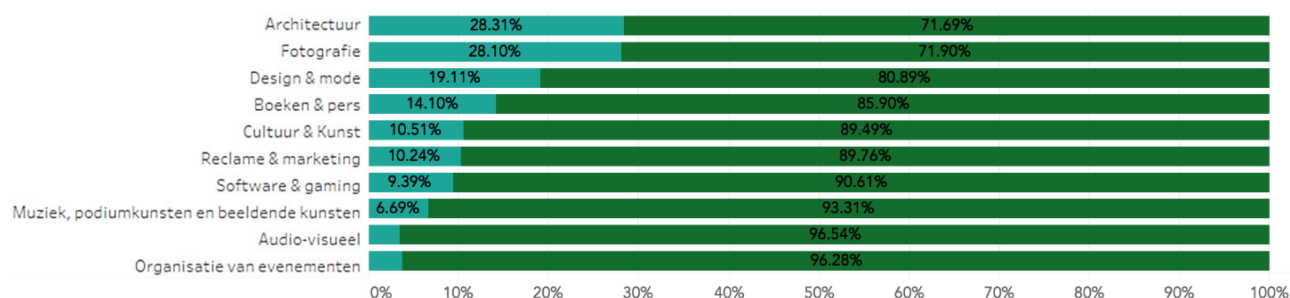

Fig. 6 – Aandeel freelancers per sector in de CCS van Brussel

In de literatuur is vastgesteld dat freelancewerknemers van de CCS vaker dan andere bedrijfstakken blootstaan aan onzekere arbeidsomstandigheden. Dit is vaak te wijten aan schijnzelfstandigheid in deze banen, wat veel voorkomt bij bijvoorbeeld architecten, journalisten en kunstenaars. Uit een studie uit 2017 bleek dat 'schijnzelfstandigen', de groep die het meest op werknemers lijkt, 8% van alle zelfstandigen uitmaakten, terwijl 'kwetsbare zelfstandigen' in de EU goed waren voor nog eens 17%.¹⁷ Natuurlijk brengt freelancewerk ook grote voordelen met zich mee voor de CCS, die vaak op projectbasis werken. Het inhuren van freelancers kan creatieve ondernemingen bijzondere expertise bijbrengen en kennisuitwisseling en flexibiliteit creëren.

¹⁷ https://www.etuc.org/sites/default/files/publication/file/2018-10/Trade%20unions%20protecting%20self-employed%20workers_EN.pdf

4. De bedrijfs- en marktstructuur van CCS in Brussel

4.1 Belangrijkste cijfers: bedrijfsgrootte, rechtsvormen en talen

Van de 25.000 ondernemingen die als werkgever actief zijn in de CCS in Brussel, is meer dan 97,2% een micro- of kleine onderneming. De literatuur merkt het grote aantal kleine bedrijven in de sector aan als een van de specifieke kenmerken van de CCS. In Brussel wordt ongeveer 2,2% beschouwd als middelgrote onderneming (ongeveer 500) en slechts 0,7% als grote of zeer grote onderneming (ongeveer 170) (zie figuur 7).¹⁸

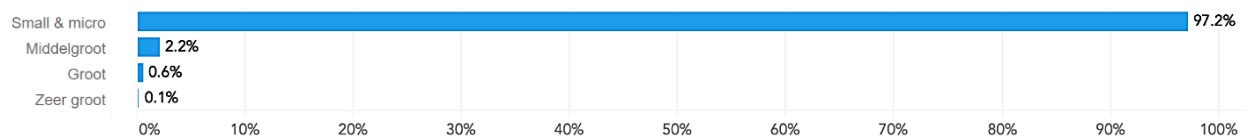

Fig. 7 – Bedrijfsgrootte van CCS-bedrijven in Brussel

Als we deze ondernemingen nader bekijken, zien we dat ongeveer 31,4% van de werkgevers in de CCS van Brussel privébedrijven zijn (zowat 7.400). Ook zijn er veel verenigingen (19,6%) actief in de sector. Dit geeft aan hoe gediversifieerd de CCS in Brussel zijn en dat niet alleen bedrijven een belangrijke rol spelen, maar ook verenigingen en andere rechtsvormen (zie figuur 8).

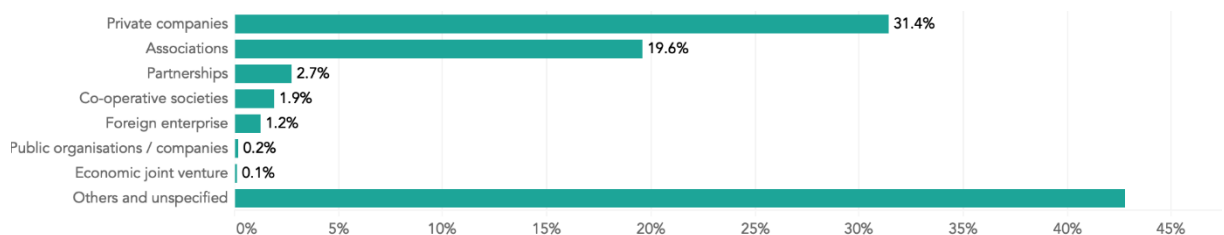

Fig. 8 – Rechtsvormen van CCS-bedrijven in Brussel

De beschikbare gegevens tonen aan dat Brussel niet alleen een belangrijke vestigingsplaats is voor Franstalige (80,0%), maar ook voor Vlaamstalige CCS-ondernemingen (16,0%). Ook hebben ongeveer 20 CCS-bedrijven aangegeven tweetalig te zijn (voor andere talen zijn geen gegevens beschikbaar) (op basis van de taal van de verplichte aangifte). Er zijn geen specifieke verschillen tussen de verschillende CCS-sectoren, die alle voor 12 tot 18% uit Nederlandstalige ondernemingen bestaan. Het grootste aandeel van Nederlandstalige bedrijven is te vinden in de audiovisuele sector en de fotografie (met elk ongeveer 18%). Het is belangrijk te weten dat Brussel de enige stad in België is waar meer dan één taal relevant is, terwijl voor het overige een duidelijke lijn tussen Franstalige CCS-werknemers in Wallonië en Nederlandstalige in Vlaanderen kan worden waargenomen (zie figuur 9).

¹⁸ In Bel-first wordt de omvang van de entiteiten bepaald als per categorie aan ten minste één van de volgende voorwaarden is voldaan: Zeer groot = bedrijfsopbrengsten \geq 100 miljoen EUR / totale activa \geq 200 miljoen EUR / werknemers \geq 1.000; groot = bedrijfsopbrengsten \geq 10 miljoen EUR / totale activa \geq 20 miljoen EUR / werknemers \geq 150; middelgroot = bedrijfsopbrengsten \geq 1 miljoen EUR / totale activa \geq 2 miljoen EUR / werknemers \geq 15; klein = als aan geen enkele voorwaarde is voldaan. Niet-gespecificeerde entiteiten in de dataset zijn gedefinieerd als klein of micro, aangezien grotere entiteiten aan de rapportagevoorwaarden zouden voldoen en in Bel-first zouden zijn opgenomen.

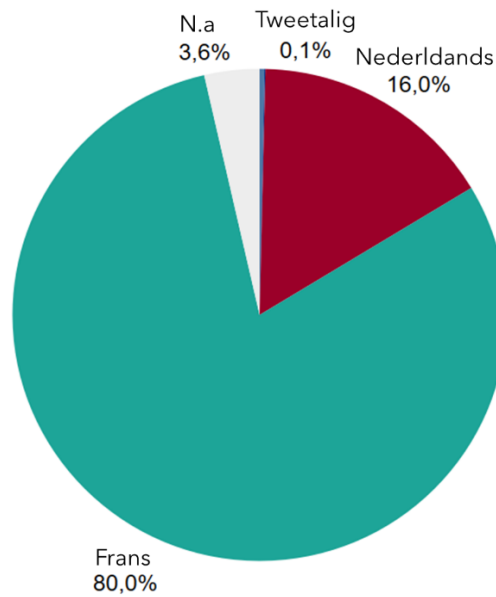

Fig. 9 – Taalaandeel van de ondernemingen in de CCS in Brussel

4.2 Bedrijfsdynamiek

De CCS zijn sterk afhankelijk van de komst en het vertrek van nieuwe instellingen, aangezien dit wordt beschouwd als een indicatie voor bedrijfsdynamiek en economische groei. Nieuwe ondernemingen worden beschouwd als bijzonder innovatief en spelen een belangrijke rol bij het scheppen van werkgelegenheid. Ook is het concurrentievermogen van de industrie afhankelijk van de vraag of nieuwkomers de markt kunnen betreden en of minder productieve ondernemingen de markt kunnen verlaten.

Sinds ongeveer de jaren zeventig is er een voortdurende toename van het aantal nieuwkomers op de Brusselse CCS-markt, die elk jaar stabiel blijft groeien. Het aantal zelfstandigen en ondernemingen is van 2017 tot 2018 alleen al met ongeveer 12% gestegen. Een verklaring voor deze positieve en stabiele trend zou de aanpassing van nieuwe technologieën in de CCS kunnen zijn. De zeer positieve trend is begonnen met de nevelen van het Internet en blijft steeds meer instellingen en zelfstandigen aanmoedigen om de markt te betreden. Tegelijkertijd is het sluitingspercentage van entiteiten als gevolg van bijvoorbeeld faillissementen maar ook fusies veel lager. Op basis van schattingen van 2017 tot 2018 verliet ongeveer 2% van de economische entiteiten de markt (ter vergelijking: de geboorte- en sterftcijfers van ondernemingen in de EU liggen gemiddeld rond 10%, vergelijkbaar met Brussel)¹⁹ - zie figuur 10.

¹⁹ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/business-demography>

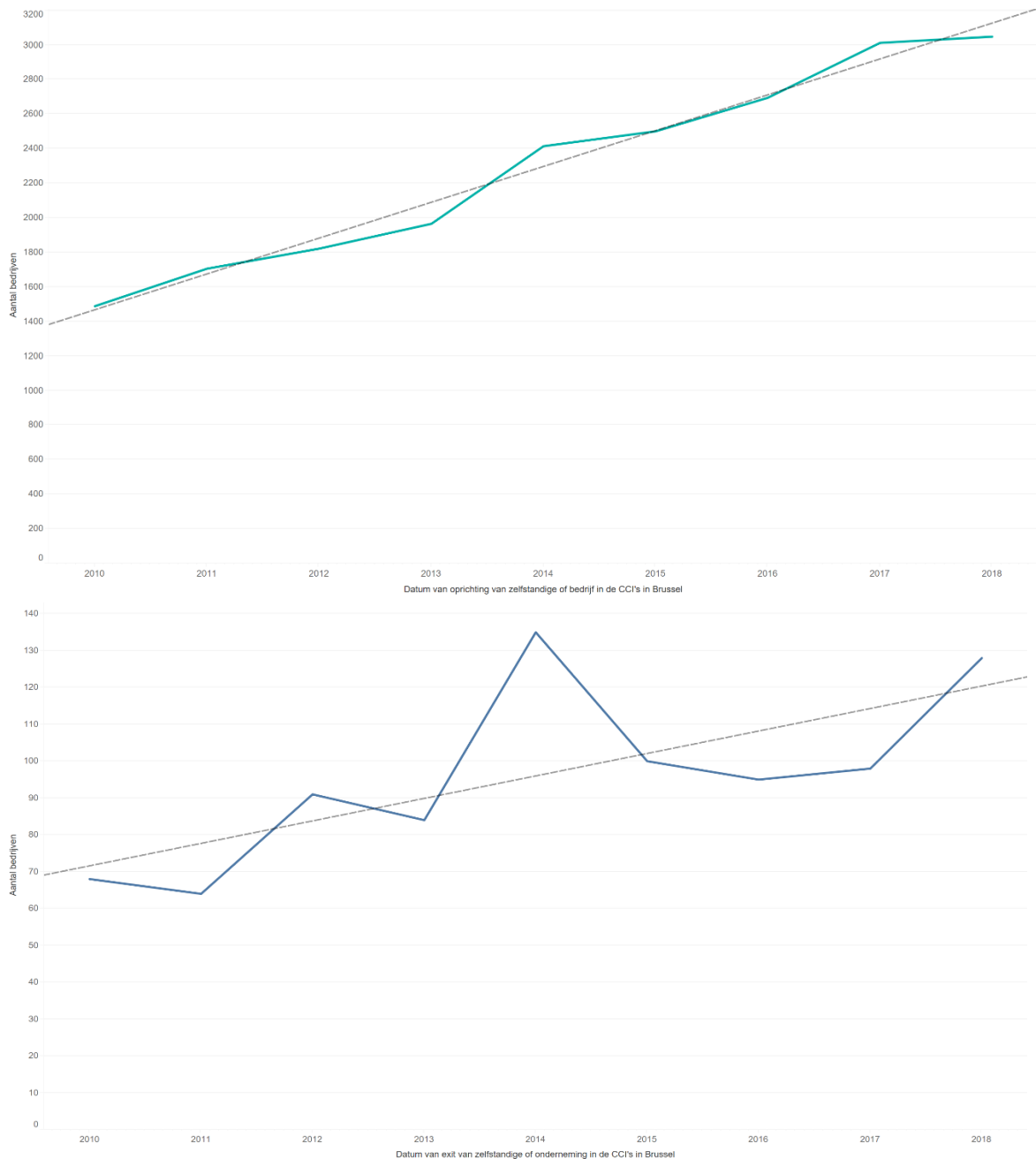

Fig. 10 – Market entries and exits in Brussels' CCS from 2010-2018

Vaak stelt men vast dat de meeste nieuwe ondernemingen die een markt betreden, het niet lang volhouden. De ondernemingen en zelfstandigen die de Brusselse CCS-markt verlaten, overleven gemiddeld ongeveer 15 jaar. Van de bedrijven die in 2015 werden opgericht, overleefde meer dan 75% het jaar 2020 (met een overlevingskans van 5 jaar) (ter vergelijking: in de EU overleeft gemiddeld slechts 50% van de bedrijven met werknemers het vijfde jaar van hun bestaan)²⁰. Dit betekent dat, hoewel wordt aangenomen dat de CCS

²⁰ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/business-demography>

een riskantere markt is, de overlevingskansen voor nieuwe bedrijven in feite beter zijn dan in andere sectoren in Brussel.

4.3 Geografische spreiding

Op basis van onze schattingen van het aantal mensen dat werkzaam is (werknemers en zelfstandigen) in de CCS kunnen we zien dat de sectoren geconcentreerd zijn in bepaalde postcodegebieden in Brussel. De grootste concentratie van CCS-activiteiten is te vinden in het stadscentrum (postcode 1000): 16,9% van de CCS-werknemers is daar gevestigd. Andere aangrenzende postcodegebieden vertonen eveneens sterke concentraties. Hiertoe behoren Schaarbeek (postcode 1030) met 12,2%, waar de twee publieke omroepen gevestigd zijn, Elsene (postcode 1050), dat veel audiovisuele productiebedrijven heeft met 14,3% en Ukkel (postcode 1180) met 8,3%, waar zich grote reclamebedrijven bevinden (zie figuur 11). Er zijn geen belangrijke verschillen tussen de CCS-sector, de bedrijfsgrootte of tussen freelancers en bedrijven.

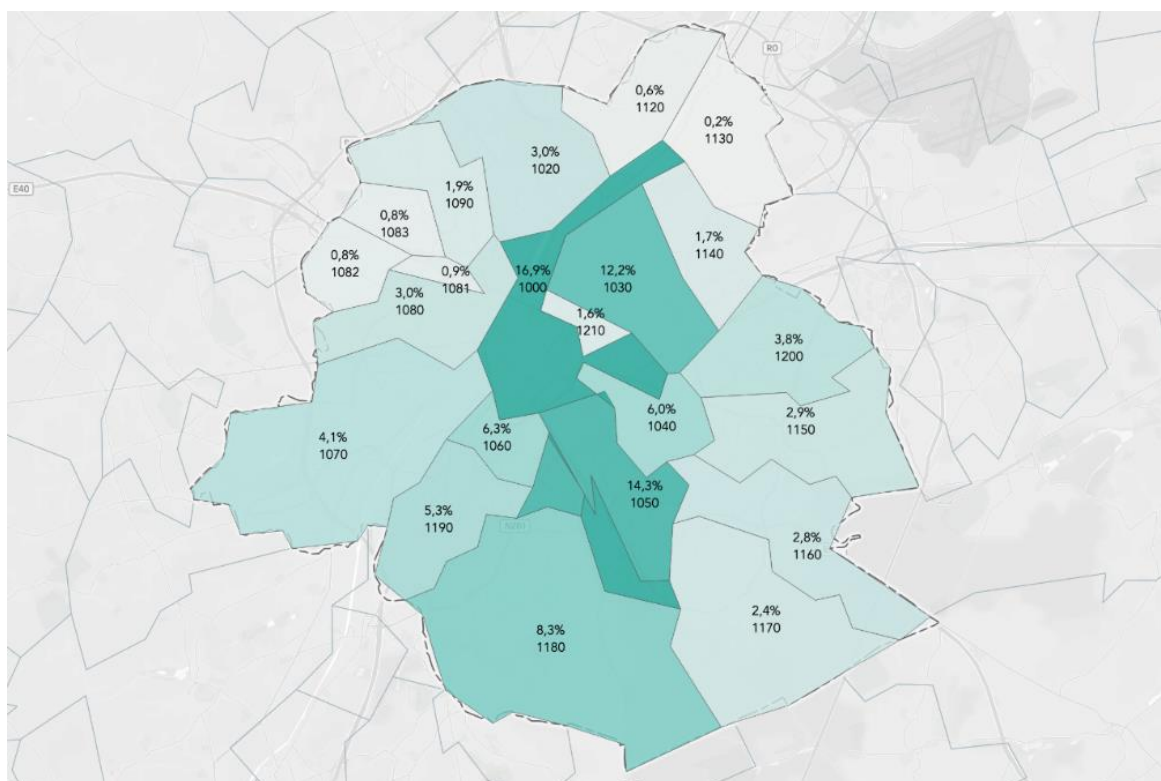

Fig. 11 – Kaart met de concentratie van CCS-werkgelegenheid in de postcodegebieden van Brussel

Wanneer we kijken naar de concentratie op basis van dezelfde schattingen in België (waarbij we actieve bedrijven - zelfstandigen niet meegerekend - en hun aantal werknemers in de gekozen NACE-codes beschouwen), stellen we vast dat Brussel de provincie is met de meeste CCS-activiteiten voor wat de werkgelegenheid betreft. Ongeveer 23,5% van de werknemers van de CCS in België is in Brussel gevestigd. Andere grotere concentraties zijn te vinden in de aangrenzende provincies Vlaams-Brabant (ongeveer 10,3%) en Oost-

Vlaanderen (ongeveer 12,0%). Ook Antwerpen biedt plaats aan veel CCS-activiteiten (ongeveer 17,9%) - zie figuur 12.

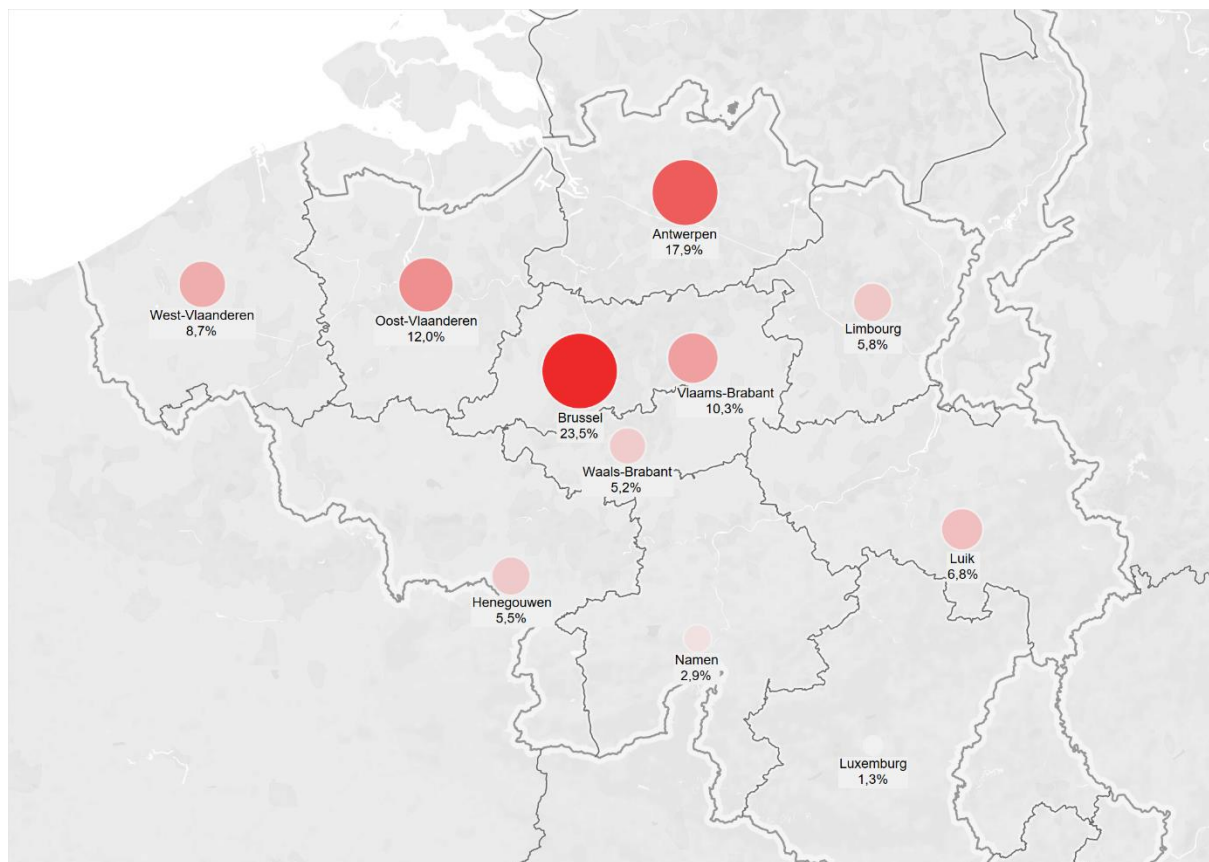

Figure 12 - Map of concentration of CCS employment in Belgium's provinces

Conclusie

Samenvatting van de belangrijkste bevindingen

De bevindingen van deze studie kunnen als volgt worden samengevat:

- De studie toont aan dat de creatieve en culturele sectoren (CCS) niet alleen een essentiële bijdrage leveren aan de Brusselse economie (met 3,213 300 miljoen euro netto toegevoegde waarde in 2018, goed voor 3,8% van de Brusselse economie) maar dat Brussel de grootste concentratie van creatieve sectoractiviteiten in België huisvest.
- Tot 2018 heeft het belang van de CCS voor de Brusselse economie een aanzienlijke en meestal constante groei gekend. Daarvoor baseren we ons op de bovengenoemde gemiddelde groeicijfers in de CCS ten opzichte van de totale Brusselse economie.
- De Brusselse economie profiteert inzonderheid van het grote aantal audiovisuele spelers die in de hoofdstad gevestigd zijn, waaronder de twee openbare televisieomroepen.
- Met meer dan 92.800 werknemers en nog eens 12.800 freelancers/zelfstandigen, goed voor zo'n 15% van de Brusselse arbeidskrachten, leveren de CCS in Brussel een nog grotere bijdrage aan de Brusselse arbeidsmarkt.
- Dat maakt van de Brusselse CCS de tweede grootste tewerkstellingssector in de lokale economie.
- De verklaring daarvoor is dat de stijging van het aantal werknemers en meer bepaald van het freelancewerk in de Brusselse CCS hoger ligt dan het gemiddelde (een stijging van 130,2% van de personen die tussen 2010-2018 alleen al als freelancers actief zijn in de Brusselse CCS).
- De arbeidsproductiviteit in de Brusselse CCS, daarentegen, neemt af, en dat kan verklaard worden door een gebrek aan investeringen en lage lonen. Bovendien is het voor de CCS-bedrijven heel moeilijk om meerwaarde te creëren als gevolg van de digitale distributiemiddelen en de veranderende businessmodellen.
- Extra moeilijk in deze context is de sterke toename van het freelancewerk, dat een projectgedreven omgeving als die van de CCS weliswaar ten goede komt, maar tegelijk kan leiden tot preciaire arbeidsomstandigheden voor vele journalisten, architecten, artiesten en andere banen in de Brussels CCS.
- De meeste CCS bedrijven in Brussel zijn doorgaans heel kleine bedrijven (ongeveer 97%), met slechts een handvol 'big players'. Ook dat leidt tot lagere overlevingspercentages. Hoewel jaarlijks veel nieuwelingen de CCS-markt betreden (in 2017-2018 een gemiddelde stijging van 12% nieuwe bedrijven in de CCS), zijn het vaak de kleinere bedrijven die de markt moeten verlaten. Desalniettemin houdt het opstarten van een bedrijf in de Brusselse CCS minder risico's in dan in andere sectoren.
- De Brusselse CCS bestaan uit een unieke groep van niet enkel Franstalige maar ook Nederlandstalige bedrijven (ongeveer 16,0%). Deze unieke taalkundige context creëert opportuniteiten maar zorgt ook voor een verdeelde markt in termen van kapitaal.
- De Brusselse CCS profiteren ook van het feit dat ze niet alleen toegang hebben tot lokale en nationale maar ook tot internationale verenigingen en CCS organisaties.

Aanbevelingen

In haar 'gezamenlijke algemene beleidsverklaring van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering en het Verenigd College van de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie – Zittingsperiode 2019-2024' rekent het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (BHG) de culturele en creatieve sectoren tot de vier belangrijkste sleutelsectoren van de Brusselse economie. De erkenning en de bedoeling van het BHG om de CCS te ondersteunen, komen bij gevolg op het juiste moment.

We zijn in dit rapport tot de vaststelling gekomen dat de CCS niet alleen een essentiële bijdrage leveren aan de Brusselse economie, maar ook dat Brussel de grootste concentratie van activiteiten in de creatieve sector in België concentreert. Maar we hebben ook vastgesteld dat de CCS industrieactiviteiten omhelzen die onder grote druk staan als gevolg van de globalisering (internationale nieuwkomers op de markten) en de technologische ontwikkelingen. Dat heeft te maken met de projectgebaseerde en onzekere aard van de CCS.

Bovendien worden de CCS vandaag geconfronteerd met een nog grotere uitdaging. Hoewel dit rapport nog steunt op pre-corona ramingen, mogen we verwachten dat de cijfers in de toekomst een ander beeld zullen ophangen. De eerste verandering voor de CCS zal het opheffen zijn van de strikte beperking van de activiteiten waarvoor personen dicht bij elkaar moeten staan, gaande van het opnemen van films en televisieseries tot het heropenen van de bioskopen. Al de sectoren op locatie (musea, podiumkunsten, live muziek, festivals, films, etc.) worden getroffen door de social distancing maatregelen, maar die hebben ook gevolgen voor de hele waardeketen van leveranciers. Die laatste zijn vaak kmo's, freelancers en zelfstandigen: cameramannen, artiesten, schrijvers, regisseurs, zangkoren, etc. De huidige coronacrisis heeft echter ook een boost gegeven aan de digitalisering van de CCS. Zo zijn filmfestivals online gegaan, hebben cultuurevenementen met virtuele voorstellingen en 'augmented reality' geëxperimenteerd en nieuwe vormen van culturele belevingen gecreëerd, etc. Dat heeft ook de behoefte aan digitale en ondernemersvaardigheden in de CCS doen toenemen. In deze toenemende onzekere situatie moet de overheid een belangrijkere rol spelen en de professionals uit de CCS ondersteunen.

Een nieuwe strategie om de Brusselse CCS op een correcte wijze te ondersteunen, kan leiden tot:

- **Duurzame groei**, aangezien verwacht wordt dat het belang van de CCS voor de Brusselse economie de komende jaar aanzienlijk zal toenemen, en sneller dan de algemene economie in Brussel;
- **Jobcreatie**, aangezien de snelle, bovengemiddelde toename van het groeicijfer van de CCS de werkgelegenheid de komende jaren met 5-8% per jaar zou doen stijgen.
- **Culturele diversiteit en inclusiviteit**, aangezien Brussel het grootste aandeel van de CCS activiteiten in België concentreert, en dat is niet alleen belangrijk voor de hoofdstad maar ook voor de Vlaamstalige en Franstalige gemeenschappen in België en internationaal;
- **Een sterker internationaal imago van Brussel** als creatieve hoofdstad om nieuwe investeringen en creatieve activiteiten aan te trekken. Hoewel Brussel reeds een toonaangevende locatie is voor journalisten wereldwijd en tal van internationale CCS vertegenwoordigingen herbergt zoals verenigingen in de stad, moeten nog meer inspanningen worden geleverd.

Met een juist beleid en regelgevend kader kunnen we de groei en de reputatie van Brussel als leider in de creatieve productie versnellen en Brussel een concurrentiële positie bieden tegenover andere wereldsteden die creatief talent willen aantrekken. Door de toegenomen mobiliteit van de CCS dient bovendien een aantrekkelijke stad voor creatieve producties te worden gebouwd om nieuw en creatief talent in Brussel aan te trekken en te ondersteunen.

Er dient wel voor gezorgd te worden dat toekomstige strategieën ter ondersteuning van de lokale CCS gebaseerd zijn op fundamentele afspraken over wat deze sectoren — als een toekomstige groei-industrie — nodig hebben om te floreren. Op basis van de bevindingen worden de volgende aanbevelingen gedaan:

- Om ook in de toekomst in de behoeften te kunnen voorzien en de nodige ondersteuning voor de lokale CCS in Brussel te kunnen bieden, **raden we aan om een strategie te ontwikkelen waarbij de CCS in Brussel regelmatig aan een analyse worden onderworpen**. Zoals we in deze studie hebben vastgesteld, is vooralsnog weinig onderzoek verricht naar de CCS in Brussel. Om de positie van Brussel als een autoriteit op het vlak van strategie, beleid en metingen van de CCS te verstevigen, is gemakkelijk toegankelijke informatie en promotie van deze sectoren nodig.
- Uit de gesprekken in dit rapport is gebleken dat de lokale CCS in grote mate afhankelijk zijn van de technologische ontwikkelingen. Dat betekent dat de beleidsmakers ervoor moeten zorgen dat Brussel de reputatie verwerft van een hooggekwalificeerde economie die creatieve content en diensten produceert waarbij die technologieën worden aangewend. **Wij raden daarom aan om rechtstreeks te investeren in CCS en technologisch onderzoek en om fondsen te creëren voor universitaire en industriële R&D activiteiten**.
- De bevindingen van dit rapport bevestigen dat de CCS, door hun unieke kenmerken, steeds meer onder druk komen. Als Brussel de groei van de CCS wil aanhouden of versnellen, dient het dringend een aantal onmiskenbare uitdagingen aan te pakken. Uit dit rapport blijkt tevens dat het percentage van zelfstandigen, microbedrijven en kmo's in de CCS hoger ligt dan dat in de meeste andere sectoren van de economie. De meeste van die bedrijven zijn project- en klantgericht, en dat vormt een natuurlijke belemmering voor de ontwikkeling van activiteiten die de productiviteit verhogen, zoals het verbeteren van managementvaardigheden, het investeren in R&D of het inwinnen van zakelijk advies dat verder reikt dan de transacties en tot groei en meer efficiëntie leidt. Dat betekent dat de productiviteit in de Brusselse CCS sterk afneemt, wat kan wijzen op de precare arbeidsomstandigheden voor veel freelancers in deze sectoren. Over de productiviteit in deze bijzonder diverse sectoren heerst evenwel nog veel onduidelijkheid. Het zou dan ook onverstandig zijn om te veralgemenen. Maar die problemen moeten wel worden aangepakt. De oplossingen die daaruit kunnen voortvloeien zouden tevens kunnen toegepast worden voor andere sectoren waar het aantal kmo's ook zal toenemen. **We raden daarom aan om ondersteunende maatregelen te nemen die specifiek gericht zijn op de behoeften van microbedrijven en freelancers en om een beleid te ontwikkelen en te stimuleren dat precare arbeidsomstandigheden in de CCS bestrijdt**.
- Dit rapport toont dat de Brussels CCS unieke kenmerken bezitten die de lokale sectoren onderscheiden van andere grootstedelijke CCS. Dat houdt in dat **Brussel een zeer groot aantal journalisten en internationale organisaties huisvest die de CCS ook internationaal ondersteunen. Bovendien zijn de CCS in Brussel de weerspiegeling van de multiculturele samenleving van de stad, die Vlaamstalige, Nederlandstalige en Engelstalige organisaties huisvest. Brussel moet die troeven uitspelen**. Uit onderzoek blijkt dat voortbouwen op bestaande krachten en

activiteiten efficiënter is dan pogingen om gloednieuwe creatieve clusters te creëren. De bestaande troeven die Brussel kan uitspelen zijn heel gevarieerd, en omvatten ook creatieve subsectoren zoals de audiovisuele sector (de twee openbare omroepen zijn in Brussel gevestigd), sterke instellingen zoals musea of instellingen voor hoger onderwijs en zelfs de perceptie dat Brussel een creatieve place to be is.

- **Tot slot gaat goed leiderschap steeds gepaard met tal van succesvolle creatieve clusters. Daarom is het noodzakelijk om één aanspreekpunt te hebben en om een organisatie te ondersteunen die verantwoordelijkheid neemt en als toegangspunt optreedt voor de Brusselse CCS in en buiten Brussel.** Zo'n organisatie moet niet alleen over een duidelijke visie en zakelijke expertise beschikken maar moet ook het vermogen hebben om optimaal gebruik te maken van de ondersteuning van de lokale gemeenschappen en de overheid. Het succes van de CCS steunt vaak op hun vermogen om netwerken en programma's te creëren. Daarom moet een toonaangevende organisatie een beroep kunnen doen op lokale stakeholders, instellingen voor hoger onderwijs, en financiële middelen kunnen mobiliseren bij overheden, lokale banken en privé-investeerders (zie 'Mapping of CCS stakeholders in Brussels exercise' voor meer informatie).

Bijlage 1 – Afbakening van de sectoren en identificatie van de NACE-codes

Om de creatieve en culturele sectoren in Brussel af te bakenen, hebben we gebruik gemaakt van een aantal bestaande kaders om de NACE-codes voor de definities van de sectoractiviteiten te identificeren. Dit omvatte de volgende studies/benaderingen:

- een studie met als titel 'De culturele en creatieve economie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest' in opdracht van het kabinet van de minister van Financiën, Begroting en Externe Betrekkingen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, die deel uitmaakte van een Innoviris-project²¹;
- de afbakening van de CCS door Flanders DC²²;
- een studie van het directoraat Economisch Beleid van de Waalse Overheidsdienst uit 2018 (gebruikt voor de definitie)²³,
- het verslag 'DCMS Sector Economic Estimates Methodology' van het Verenigd Koninkrijk, laatst bijgewerkt in 2019²⁴;
- de mededeling van de Europese Commissie (EC) over 'Steun aan culturele en creatieve sectoren, CCS en aanverwante ecosystemen'²⁵ en haar 'Haalbaarheidsstudie inzake gegevensverzameling en -analyse in de culturele en creatieve sectoren in de EU' door KEA uit 2015²⁶; en
- de 'Guide to Eurostat cultural statistics' (2018) van Eurostat.²⁷

We hebben alle NACE-codes voor de CCS geïdentificeerd die in deze studies/benaderingen worden gebruikt en hebben een workshop met vertegenwoordigers van hub.brussels gebruikt om de codes af te bakenen op basis van de geïdentificeerde codes, die in de studie moeten worden opgenomen. De volgende tabel geeft een overzicht van de vastgestelde codes en de in deze studie gebruikte codes.

Vergelijking van de in bestaande studies en benaderingen gebruikte NACE-codes met de in de studie gebruikte NACE-codes (er zij op gewezen dat verschillende benaderingen op verschillende NACE-code-niveaus werken):

NACE Code	Beschrijving	Subsector	Innoviris	Flanders DC	DCMS	EC	Eurostat	Deze studie
13	Vervaardiging van textiel							
132	Weven van textiel	Mode				X		
133	Textielveredeling	Mode				X		
14	Vervaardiging van kleding							
1411	Vervaardiging van kleding van leer	Mode	X	X		X		X
1412	Vervaardiging van werkkleding	Mode	X			X		X

²¹ <https://journals.openedition.org/brussels/1721#ftn3>

²² <https://flandersdc.be/uploads/media/5c90c513ebd46/methodologie-impactmeting-creatieve-sector.pdf?production-5454sdf54df007>

²³ https://www.interregeurope.eu/fileadmin/user_upload/tx_tevprojects/library/file_1551776849.pdf

²⁴ <https://www.gov.uk/government/publications/dcms-sectors-economic-estimates-methodology>

²⁵ https://ec.europa.eu/culture/policy/cultural-creative-industries_en

²⁶ https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/ccs-feasibility-study_en.pdf

²⁷ <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9433072/KS-GQ-18-011-EN-N.pdf/72981708-edb7-4007-a298-8b5d9d5a61b5>

1413	Vervaardiging van andere bovenkleding	Mode	X	X		X		X
1414	Vervaardiging van onderkleding	Mode	X	X		X		X
1419	Vervaardiging van andere kleding en toebehoren	Mode	X	X		X		X
142	Vervaardiging van artikelen van bont	Mode	X	X		X		X
1431	Vervaardiging van gebreide en gehaakte kousen en sokken	Mode	X			X		X
1439	Vervaardiging van andere gebreide en gehaakte kleding	Mode	X	X		X		X
15	Vervaardiging van leer en van producten van leer							
1511	Looien en bereiden van leer; bereiden en verven van bont	Mode				X		X
1512	Vervaardiging van koffers, tassen en dergelijke en van zadel- en tuigmakerswerk	Mode		X		X		X
152	Vervaardiging van schoeisel	Mode	X	X		X		X
16	Houtindustrie en vervaardiging van artikelen van hout en van kurk, exclusief meubelen; vervaardiging van artikelen van riet en van vlechtwerk	Design		X				
18	Vervaardiging van artikelen van kurk, riet of vlechtwerk						X	
1811	Drukkerijen, reproductie van opgenomen media	Boeken & pers	X			X		X
1812	Krantendrukkerijen	Boeken & pers	X			X		X
1813	Overige drukkerijen	Boeken & pers	X			X		X
18140	Prepress- en premediadiensten	Gedrukte media	X	X				X
182	Binderijen en aanverwante diensten	Boeken & pers / Audiovisueel / Muziek	X	X		X		X
27	Reproductie van opgenomen media							
27402	Vervaardiging van elektrische apparatuur	Design		X				
31	Vervaardiging van verlichtingsapparaten							
31091	Vervaardiging van meubelen	Design		X				X
31092	Vervaardiging van eetkamer-, zitkamer-, slaapkamer- en badkamermeubelen	Design		X				X
31099	Vervaardiging van tuin- en terrasmeubelen			X				X
32	Vervaardiging van andere meubelen, n.e.g							
3212	Overige industrie	Handwerk / Mode		X	X	X	X	X
3213	Bewerken van edelstenen en vervaardiging van sieraden	Mode / Design		X		X		X
322	Vervaardiging van imitatiesieraden en dergelijke artikelen	Muziek / Productie		X		X	X	X
3240	Vervaardiging van muziekinstrumenten	Productie						X
46	Vervaardiging van spellen en speelgoed							
46150	Groothandel en handelsbemiddeling, met uitzondering van de handel in motorvoertuigen en motorfietsen	Design		X				
4616	Handelsbemiddeling in meubelen, huishoudelijke artikelen en ijzerwaren	Mode	X	X		X		
46412	Handelsbemiddeling in textiel, kleding, bont, schoeisel en lederwaren	Design		X				
4642	Groothandel in huishoudtextiel en beddengoed	Mode	X	X		X		
46432	Groothandel in kleding en schoeisel	Audiovisueel / Muziek	X	X				
46441	Groothandel in opgenomen beeld- en geluidsdragers	Design		X				
46471	Groothandel in porselein en glaswerk	Design		X				
46472	Groothandel in huismeubilair	Design		X				
46473	Groothandel in tapijten	Design		X				
4648	Groothandel in verlichtingsapparatuur	Mode / Design		X		X		
46491	Groothandel in uurwerken en sieraden	Gedrukte media	X	X				
46497	Groothandel in kranten, boeken en tijdschriften	Design		X				
46498	Groothandel in spellen en speelgoed	Mode		X				
46650	Groothandel in lederwaren en reisartikelen	Design		X				
46761	Groothandel in diamant en andere edelstenen	Design		X				
47	Detailhandel, met uitzondering van de handel in auto's en motorfietsen							
47591	Detailhandel in huismeubilair in gespecialiseerde winkels	Design		X				

47592	Detailhandel in verlichtingsartikelen in gespecialiseerde winkels	Design		X					
47593	Detailhandel in glas-, porselein- en aardewerk en in niet-elektrische	Design		X					
47594	huishoudelijke artikelen in gespecialiseerde winkels	Muziek		X					
4761	Detailhandel in muziekinstrumenten in gespecialiseerde winkels	Boeken & pers / Gedrukte media	X	X		X	X	X	
4762	Detailhandel in boeken in gespecialiseerde winkels	Boeken & pers	X	X		X	X	X	
4763	Detailhandel in kranten en kantoorbehoeften in gespecialiseerde winkels	Muziek / Distributie / Audiovisueel	X	X		X	X	X	
47650	Detailhandel in audio- en video-opnamen in gespecialiseerde winkels	Design		X					
4771	Detailhandel in spellen en speelgoed in gespecialiseerde winkels	Mode	X	X		X			
4772	Detailhandel in kleding in gespecialiseerde winkels	Mode	X	X		X			
4777	Detailhandel in schoeisel en lederwaren in gespecialiseerde winkels	Mode		X		X			
47787	Detailhandel in uurwerken en sieraden in gespecialiseerde winkels	Design / Visuele kunsten / Kleinhandel in kunst en antiek	X	X					
4779	Detailhandel in nieuwe kunstvoorwerpen in gespecialiseerde winkels	Boeken & pers / Visuele kunsten	X	X		X			
47820	Detailhandel in antiques en tweedehandsgoederen in winkels	Mode	X						
58	Markt- en straathandel in textiel, kleding en schoeisel								
5811	Uitgeverijen	Boeken & pers / Uitgeverij	X	X	X	X	X	X	X
5812	Uitgeverijen van boeken	Uitgeverij / Gedrukte media	X		X				X
5813	Uitgeverijen van adresboeken en mailinglijsten	Boeken & pers	X	X	X	X	X	X	X
5814	Uitgeverijen van kranten	Boeken & pers / Uitgeverij / Gedrukte media	X	X	X	X	X	X	X
5819	Uitgeverijen van tijdschriften	Uitgeverij / Gedrukte media	X	X	X				X
5821	Overige uitgeverijen	IT, software and computer / Software & games		X	X	X	X	X	X
5829	Uitgeverijen van computerspellen	IT, software en computer / Software & games			X	X			
59	Overige uitgeverijen van software							X	
5911	Productie van films en video- en televisieprogramma's, maken van geluidsopnamen en uitgeverijen van muziekopnamen	Film, TV, video, radio en fotografie / Audiovisueel	X	X	X	X	X	X	X
5912	Productie van films en video- en televisieprogramma's	Film, TV, video, radio en fotografie / Audiovisueel	X	X	X	X	X	X	X
5913	Activiteiten in verband met films en video- en televisieprogramma's na de productie	Film, TV, video, radio en fotografie / Audiovisueel	X	X	X	X	X	X	X
5914	Distributie van films en video- en televisieprogramma's	Film, TV, video, radio en fotografie / Audiovisueel	X	X	X	X	X	X	X
592	Vertoning van films	Muziek / Muziek, podium- & visuele kunsten	X	X	X	X	X	X	X
60	Maken van geluidsopnamen en uitgeverijen van muziekopnamen							X	
601	Programmeren en uitzenden van radio- en televisieprogramma's	Film, TV, video, radio en fotografie / Audiovisueel	X	X	X	X	X	X	X
602	Uitzenden van radioprogramma's	Film, TV, video, radio en fotografie / Audiovisueel	X	X	X	X	X	X	X
62	Programmeren en uitzenden van televisieprogramma's								
6201	Ontwerpen en programmeren van computerprogramma's, computerconsultancyactiviteiten en aanverwante activiteiten	IT, software en computer diensten / Gaming		X	X	X			X
6202	Ontwerpen en programmeren van computerprogramma's	IT, software en computer diensten			X				
63	Computerconsultancy-activiteiten								
6391	Dienstverlenende activiteiten op het gebied van informatie	Boeken & pers / Gedrukte media	X	X		X	X	X	X

70	Persagentschappen						
7021	Activiteiten van hoofdkantoren; adviesbureaus op het gebied van bedrijfsbeheer	Reclame & marketing / Reclame		X	X	X	X
71	Adviesbureaus op het gebied van public relations en communicatie						
7111	Architecten en ingenieurs; technische testen en toetsen	Architectuur / Design	X	X	X	X	X
73	Architecten						
7311	Reclamewezen en marktonderzoek	Reclame & marketing	X	X	X	X	X
7312	Reclamebureaus	Reclame & marketing	X	X	X	X	X
74	Mediarepresentatie						
741	Overige gespecialiseerde wetenschappelijke en technische activiteiten	Design & visuele kunsten / Designermode	X	X	X	X	X
742	Gespecialiseerde designers	Design & visuele kunsten / Film, TV, ... en fotografie			X	X	X
74201	Fotografen	Visuele kunsten	X	X			
74202	Activiteiten van fotografen, met uitzondering van persfotografen	Gedrukte media	X	X			
74209	Activiteiten van persfotografen	Fotografie	X				
743	Overige fotografische activiteiten	Boeken & pers / Uitgeverij		X	X	X	X
77	Vertalers en tolken						
7722	Verhuur en lease	Video & film / Audiovisueel	X	X		X	X
77294	Verhuur van videobanden, dvd's en cd's	Mode	1				
82	Verhuur en lease van textiel, kleding, sieraden en schoeisel						
8230	Administratieve en ondersteunende activiteiten ten behoeve van kantoren en overige zakelijke activiteiten						X
85	Organisatie van congressen en beurzen						
8552	Onderwijs	Cultureel onderwijs / Muziek, podium- & visuele kunsten / Audiovisueel / Muziek / Podium kunsten / Visuele kunsten		X	X	X	X
90	Cultureel onderwijs					X	
9001	Creatieve activiteiten, kunst en amusement	Muziek, podium- & visuele kunsten / Podium kunsten & creativiteit / Audiovisueel	X	X	X	X	X
9002	Uitvoerende kunsten	Muziek, podium- & visuele kunsten / Podium kunsten & creativiteit / Audiovisueel	X	X	X	X	X
9003	Ondersteunende activiteiten voor uitvoerende kunsten	Muziek, podium- & visuele kunsten / Podium kunsten & creativiteit / Audiovisueel	X	X	X	X	X
9004	Scheppende kunsten	Muziek, podium- & visuele kunsten / Podium kunsten & creativiteit / Audiovisueel	X	X	X	X	X
91	Exploitatie van zalen					X	
9101	Bibliotheken, archieven, musea en overige culturele activiteiten	Musea, galerijen, bibliotheken / Archief, erfgoed	X	X	X	X	X
9102	Bibliotheken en archieven	Musea, galerijen, bibliotheken / Archief, erfgoed	X	X	X	X	X
9103	Musea	Musea, galerijen, bibliotheken / Archief, erfgoed	X	X		X	
93	Exploitatie van monumenten en dergelijke toeristenattracties						
9321	Sport, ontspanning en recreatie	Archiefcentra, bibliotheken, cultureel erfgoed				X	
9329	Kermisattracties en pret- en themaparken	Archiefcentra, bibliotheken, cultureel erfgoed				X	

De identificatie van de NACE-codes is in de volgende fasen verlopen:

- Ten eerste zijn er **duidelijk identificeerbare NACE-codes vastgesteld die bijdragen aan de CCS**. Deze omvatten codes die in alle andere geanalyseerde studies en benaderingen in grote lijnen worden erkend, bijvoorbeeld codes van vier cijfers onder codes als '59 - Productie van films en video- en televisieprogramma's, maken van geluidsopnamen en

- uitgeverijen van muziekopnamen', '60 - Programmeren en uitzenden van radio- en televisieprogramma's', '7111 - Architecten', en '90 - Creatieve activiteiten, kunst en amusement', om er maar een paar te noemen.
- In een tweede fase hebben we gekeken naar codes die slechts in enkele van de studies en benaderingen voorkomen, om te bepalen of deze moeten worden opgenomen in de CCS-afbakening voor Brussel. We hebben specifiek gekeken naar **NACE-codes die verband houden met de productie-industrie** (13-32), zoals '14 - Vervaardiging van kleding en schoeisel'. We hebben de beschikbare gegevens voor Brussel bekeken en vertrekend van een aselechte steekproef uit de gegevens onderzocht of deze codes al dan niet moesten worden opgenomen op basis van desk research. Op basis hiervan hebben wij besloten een aantal productieactiviteiten op te nemen die verband houden met mode en kleding, aangezien de meerderheid van de steekproef kon worden geïdentificeerd als verband houdend met modeontwerp. We hebben niet alle verwante productiecodes opgenomen, bv. '27402 - Vervaardiging van verlichtingsapparaten', omdat de meeste bedrijven en freelancers die in deze codes actief zijn, geen verband houden met creatieve activiteiten zoals ontwerpen.
 - Een soortgelijke benadering werd gebruikt voor **NACE-codeactiviteiten in verband met groot- en detailhandelsactiviteiten** (46-47) zoals '4642 - Groothandel in kleding en schoeisel', omdat dergelijke activiteiten bijdragen tot de distributie van creatieve en culturele producten, inhoud en diensten. Op basis van een analyse van willekeurige steekproeven van verschillende codes hebben we vastgesteld dat de meerderheid van de bedrijven die in deze codes actief zijn, niet rechtstreeks te maken hebben met creatieve processen in Brussel. Wij hebben ook overwogen of het opnemen van de NACE-code de resultaten onevenredig zou beïnvloeden en vertekenen. Daarom hebben wij alle groothandelsactiviteiten uitgesloten. Deze omvatten bijvoorbeeld code '4642 - Groothandel in kleding en schoeisel', waaronder winkels van H&M, Zara, enz. vallen. De groothandel van deze modemerken wordt geacht niet significant bij te dragen tot de creatieve en culturele activiteiten in Brussel. Wij hebben echter besloten codes op te nemen die betrekking hebben op de detailverkoop van boeken, kranten, audio- en video-opnamen in gespecialiseerde winkels (4761-4763). Deze codes omvatten bedrijven die slechts gedeeltelijk worden gezien als bijdragend aan creatieve processen, en waaronder bijvoorbeeld ook veel krantenwinkels vallen. De redenering is dat wij vergelijkbaarheid met andere studies wilden creëren (omdat de meeste andere studies deze activiteiten omvatten) en omdat bedrijven die duidelijk actief zijn in creatieve processen, zoals platenzaken, hier zijn opgenomen.
 - Wij hebben ook de **activiteiten in verband met IT en computerprogrammering** onder de loep genomen. Bij het bekijken van de steekproeven hebben wij besloten verscheidene codes uit te sluiten indien de meerderheid van de onderzochte bedrijven geen noemenswaardige steun verleende aan creatieve processen, zoals '6202 - Computerconsultancy-activiteiten', waarin vele grote bedrijven zijn opgenomen die geen nieuwe software of programma's maken maar consultancy-activiteiten verrichten en de resultaten onevenredig zouden vertekenen. We hebben wel besloten om '5829 - Overige uitgeverijen van software' op te nemen, omdat hier veel diversere bedrijven onder vallen die bijvoorbeeld ook werken aan VR en videospelletjes.
 - Wij hebben ook in detail gekeken naar **codes met betrekking tot recreatie**. In code '93 - Sport, ontspanning en recreatie' hebben we vastgesteld dat veel bedrijven wel degelijk bijdragen aan creatieve processen en cultuur in Brussel, waaronder tentoonstellingsruimten en galerijen. Wij hebben echter handmatig subcodes opgeschoond

- die geen bijdrage leverden, zoals '93291 - Exploitatie van snooker- en biljartzalen' en andere activiteiten in verband met gokken.
- Wij hebben ook gekeken naar **ondersteunende activiteiten die in codes zijn opgenomen en die niet in alle andere studies zijn besproken**. We hebben besloten om dergelijke codes uit te sluiten of op te nemen, afhankelijk van de bijdrage aan de CCS van Brussel en het belang ervan voor het Brusselse ecosysteem. Het gaat hierbij bijvoorbeeld over '7021 - Public relations en communicatie', en '743 - Vertalers en tolken'. Ook hier hebben wij, op basis van een analyse van een steekproef en rekening houdend met de bijdrage, besloten dergelijke activiteiten op te nemen, ook al zouden bijvoorbeeld ook lobbygroepen hieronder kunnen vallen. Toch dragen zij in belangrijke mate bij tot het creëren van nieuwe kennis in Brussel, wat als een creatief proces wordt beschouwd, en leveren zij tegelijkertijd nieuwe designs en culturele content aan (bv. de vertaling van boeken). Een andere reden is de vergelijkbaarheid met andere studies. En de meeste andere studies hebben deze NACE-codes gebruikt.
 - Ten slotte hebben we gekeken naar ontbrekende **NACE-codes die niet door andere studies zijn gebruikt, maar die een aanzienlijke bijdrage zouden kunnen leveren aan de Brusselse CCS**. We hebben besloten om '8230 Organisatie van congressen en beurzen' op te nemen, omdat de evenementensector belangrijk is in het internationale ecosysteem van Brussel en '3240 - Vervaardiging van spellen en speelgoed' (die beide in geen enkele andere studie/benadering voorkomen), omdat het in Brussel vooral gaat om kleine speelgoedfabrikanten die speelgoed ontwerpen of zelfs ontwikkelaars van videogames die onder deze code actief zijn. Er zijn andere NACE-codes geïdentificeerd die bijdragen aan de CCS in Brussel (bv. 74901 - Activiteiten van managers van artiesten, sportlui en overige bekende personaliteiten), maar helaas konden deze codes niet worden opgenomen omdat ze alleen bijdragen op vijfcijferniveau, terwijl de database die wordt gebruikt enkel gegevens op viercijferniveau kan extraheren.

In het algemeen moet worden opgemerkt dat wij deze beslissingen over welke NACE-codes al dan niet worden opgenomen, hebben genomen op basis van een zorgvuldige afweging van de gevolgen voor de eindresultaten, de vergelijkbaarheid van deze studie met andere studies over CCS en de specifieke kenmerken van het lokale CCS-ecosysteem in Brussel. Andere studies kiezen mogelijk voor een andere aanpak, bijvoorbeeld omdat bepaalde NACE-codes in verschillende landen of plaatsen anders worden geïnterpreteerd. Uiteraard zijn de genomen beslissingen van grote invloed op de eindresultaten van de studie, waarmee rekening moet worden gehouden bij de interpretatie ervan.

Ten slotte hebben we de NACE-codes gegroepeerd tot tien sectoren in de Brusselse CCS. De resultaten zijn te vinden in de volgende tabel, waarin alle in deze studie opgenomen NACE-codes en de subsector zijn vermeld.

Lijst van de in deze studie gebruikte NACE-codes op viercijferniveau en groepering in subsectoren van de Brusselse CCS:

NACE Code	Beschrijving	Subsector
1411	Vervaardiging van kleding van leer	Design & designermode
1412	Vervaardiging van werkkleding	Design & designermode
1413	Vervaardiging van andere bovenkleding	Design & designermode
1414	Vervaardiging van onderkleding	Design & designermode
1419	Vervaardiging van andere kleding en toebehoren	Design & designermode
1420	Vervaardiging van artikelen van bont	Design & designermode
1431	Vervaardiging van gebreide en gehaakte kousen en sokken	Design & designermode
1439	Vervaardiging van andere gebreide en gehaakte kleding	Design & designermode
1511	Looien en bereiden van leer; bereiden en verven van bont	Design & designermode
1512	Vervaardiging van koffers, tassen en dergelijke en van zadel- en tuigmakerswerk	Design & designermode
1520	Vervaardiging van schoeisel	Design & designermode
1811	Krantendrukkerijen	Boeken & gedrukte media
1812	Overige drukkerijen	Boeken & gedrukte media
1813	Prepress- en premediadiensten	Boeken & gedrukte media
1814	Binderijen en aanverwante diensten	Boeken & gedrukte media
1820	Reproductie van opgenomen media	Audiovisueel
3109	Vervaardiging van andere meubelen	Design & designermode
3212	Bewerken van edelstenen en vervaardiging van sieraden	Design & designermode
3213	Vervaardiging van imitatiesieraden en dergelijke artikelen	Design & designermode
3220	Vervaardiging van muziekinstrumenten	Muziek, podium- & visuele kunsten
3240	Vervaardiging van spellen en speelgoed	Design & designermode
4761	Detailhandel in boeken in gespecialiseerde winkels	Boeken & gedrukte media
4762	Detailhandel in kranten en kantoorbehoeften in gespecialiseerde winkels	Boeken & gedrukte media
4763	Detailhandel in audio- en video-opnamen in gespecialiseerde winkels	Audiovisueel
5811	Uitgeverijen van boeken	Boeken & gedrukte media
5812	Uitgeverijen van adresboeken en mailinglijsten	Boeken & gedrukte media
5813	Uitgeverijen van kranten	Boeken & gedrukte media
5814	Uitgeverijen van tijdschriften	Boeken & gedrukte media
5819	Overige uitgeverijen	Boeken & gedrukte media
5821	Uitgeverijen van computerspellen	Software & gaming
5829	Overige uitgeverijen van software	Software & gaming
5911	Productie van films en video- en televisieprogramma's	Audiovisueel
5912	Activiteiten in verband met films en video- en televisieprogramma's na de productie	Audiovisueel
5913	Distributie van films en video- en televisieprogramma's	Audiovisueel
5914	Vertoning van films	Audiovisueel
5920	Maken van geluidsopnamen en uitgeverijen van muziekopnamen	Muziek, podium- & visuele kunsten
6010	Uitzenden van radioprogramma's	Audiovisueel
6020	Programmeren en uitzenden van televisieprogramma's	Audiovisueel
6201	Ontwerpen en programmeren van computerprogramma's	Software & gaming
6391	Persagentschappen	Boeken & gedrukte media
7021	Adviesbureaus op het gebied van public relations en communicatie	Reclame & marketing
7111	Architecten	Architectuur
7311	Reclamebureaus	Reclame & marketing
7312	Mediarepresentatie	Reclame & marketing
7410	Gespecialiseerde designers	Design & designermode
7420	Fotografen	Fotografie
7430	Vertalers en tolken	Boeken & gedrukte media
7722	Verhuur van videobanden, dvd's en cd's	Audiovisueel
8230	Organisatie van congressen en beurzen	Organisatie van evenementen
8552	Cultureel onderwijs	Cultuur, kunsten & erfgoed
9001	Uitvoerende kunsten	Muziek, podium- & visuele kunsten
9002	Ondersteunende activiteiten voor uitvoerende kunsten	Muziek, podium- & visuele kunsten
9003	Scheppende kunsten	Cultuur, kunsten & erfgoed
9004	Exploitatie van zalen	Cultuur, kunsten & erfgoed
9101	Bibliotheken en archieven	Cultuur, kunsten & erfgoed
9102	Musea	Cultuur, kunsten & erfgoed
9103	Exploitatie van monumenten en dergelijke toeristenattracties	Cultuur, kunsten & erfgoed
9321	Kermisattracties en pret- en themaparken (except 93210, 93291, 93211)	Cultuur, kunsten & erfgoed
9329	Overige ontspanning en recreatie	Cultuur, kunsten & erfgoed

Bijlage 2 – Methodologische beperkingen en aanpak voor het opschonen van gegevens

Het onderzoeksproces dat in deze studie is toegepast, heeft een aantal onvermijdelijke beperkingen en het is noodzakelijk expliciet melding te maken van de tekortkomingen van de methodologie en van de aanpak voor het opschonen van de gegevens die is toegepast om deze beperkingen te ondervangen, zodat de resultaten van dit verslag waarheidsgetrouw kunnen worden geïnterpreteerd.

Er zijn twee belangrijke beperkingen voor de gegevensanalyse: (1) de complexiteit van de CCS, die leidt tot (2) lage kwaliteit van de gegevens.

Ten eerste vertonen de CCS complexe structuren en worden zij in hoge mate beïnvloed door convergerende tendensen en technologische ontwikkelingen die leiden tot onderling verbonden activiteiten, en nieuwe dynamieken die het onmogelijk maken om elke entiteit duidelijk te onderscheiden en te karakteriseren.

- Vooral de NACE-classificatie heeft haar beperkingen. Bijgevolg is de afbakening van de verschillende entiteiten van de CCS in de tien hier voorgestelde sectoren noch exclusief, noch exhaustief. Ter illustratie: een krant kan tegenwoordig ook videocontent online publiceren. Moet de krant deel uitmaken van de sector boeken & gedrukte media of van de audiovisuele sector? Het zou het meest waarheidsgetrouw zijn indien de activiteiten van de onderneming konden worden onderscheiden en afzonderlijk konden worden geraamd. Als gevolg van het NACE-classificatiesysteem is dit echter niet in detail mogelijk.
- Wij hebben ervoor gekozen de NACE-classificaties van de geanalyseerde entiteiten te extraheren op basis van hun voornaamste economische activiteit (terwijl ook neven- en andere activiteiten door ondernemingen kunnen worden aangegeven). De voornaamste economische activiteit moet het grootste deel van de entiteit uitmaken. Deze benadering is theoretisch en maakt het goed mogelijk om een onderscheid te maken tussen activiteiten en entiteiten, aangezien de CCS op deze manier beperkter kunnen worden afgebakend.
- Een andere belangrijke factor hierbij is dat de globaliserende industriële sectoren onderhevig zijn aan internationale dynamieken. Zo zijn organisaties in Brussel niet noodzakelijk Belgisch en opereren zij over de landsgrenzen heen en kunnen organisaties in het buitenland een belangrijk effect hebben op de plaatselijke economie. Deze complexiteit van de CCS, die het gevolg is van convergentietendensen en globalisering door technologische vooruitgang, is moeilijk te vatten met kwantitatieve methoden. De studie beperkt zich dus tot de beschikbare middelen om de instellingen en zelfstandigen in de CCS te identificeren die activiteiten in Brussel moeten aangeven en kan niet exhaustief werken, noch wat betreft de definitie van de activiteiten, noch wat betreft de ruimtelijke afbakening.
- Bovendien omvatten de gebruikte gegevens de in Brussel geregistreerde ondernemingen, waarbij ook algemene kernindicatoren waaronder dochterondernemingen en filialen in de berekeningen zijn opgenomen. De beschikbare gegevens laten niet toe, een rechtstreeks onderscheid te maken tussen zakenadressen, adressen voor aangiftdoeleinden en dochterondernemingen. Alleen ondernemingen die op een van de onderzochte locaties zijn geregistreerd, zijn in de analyse opgenomen. Uit de gegevens kan niet worden opgemaakt waar de werknemers zich bevinden en dus ook niet waar de economische activiteiten precies plaatsvinden. Er is gebruik gemaakt van geconsolideerde rekeningen, hetgeen betekent dat indien dochterondernemingen op verschillende locaties werkzaam zijn, de

omzet en het aantal werknemers toch op één locatie worden aangewezen. Dit betekent dat een deel van de geanalyseerde entiteiten in werkelijkheid een deel van hun werknemers op een andere plaats zou kunnen hebben of dat de feitelijke activiteiten die in Brussel zijn geregistreerd, niet in Brussel worden uitgevoerd. Hiermee moet rekening worden gehouden bij de interpretatie van de bevindingen.

Ten tweede zijn de gegevensbronnen over de CCS die voor analyse beschikbaar zijn, nauwelijks betrouwbaar.

- Slechts een deel van de activiteiten van de CCS is vervat in classificatiesystemen, zoals de NACE-nomenclatuur (zie hierboven). Voor de meeste activiteiten is er geen code, of een activiteit bestrijkt verschillende codes, of één code bestrijkt verschillende activiteiten. De ontwikkeling van apps is bijvoorbeeld een economische activiteit in opkomst, maar dit is niet opgenomen in het classificatiesysteem.
- Ook zijn er onregelmatigheden aangetroffen tussen de aan entiteiten toegekende activiteitencodes en de feitelijk verrichte activiteiten. De ondernemingen die onder een bepaalde code zijn samengebracht, oefenen bijvoorbeeld in werkelijkheid een andere activiteit uit, al dan niet verwant, en mogen niet aan de betrokken activiteit worden toegekend. Anderzijds worden entiteiten die de activiteit waarvoor volgens de nomenclatuur wordt gezocht, daadwerkelijk verrichten, onder een andere activiteitencode opgenomen en dus niet in de groep waartoe zij behoren. Dit betekent dat er een discrepantie bestaat tussen de werkelijkheid en de hier gepresenteerde ramingen.
- Bovendien houdt het werken met officiële gegevensbronnen in dat er beperkingen zijn wat de beschikbaarheid van gegevens betreft. Vooral financiële gegevens hebben veel beperkingen. Voor de entiteiten worden alle beschikbare gegevens gerapporteerd volgens de rapporteringsvoorschriften van de rechtsvorm. Dit leidt tot grote lacunes in de datasets. Zo worden voor zelfstandigen en kleine bedrijven vaak alleen adresgegevens en de nomenclatuur van de activiteiten weergegeven, zonder financiële gegevens. Tegelijkertijd bestaan de CCS in meerderheid uit dit soort entiteiten. Ook kon een vertraging worden vastgesteld, aangezien openbare gegevens pas na ongeveer twee tot drie jaar beschikbaar komen.
- De complexiteit van organisatiestructuren op economisch en juridisch gebied veroorzaakt mogelijke discrepanties in het proces van gegevensverzameling. Wanneer een instelling wordt geïdentificeerd als deel uitmakend van de CCS, maar verschillende activiteiten verricht, behoren sommige van deze activiteiten mogelijk niet tot de CCS zoals hier gedefinieerd. Maar alleen totaalcijfers zijn beschikbaar en gemotiveerd. Dit leidt tot vertekeningen in de datasets.
- Ook moesten niet-beschikbare datacellen als gevolg van rapportagevereisten van entiteiten worden geharmoniseerd (zie hierboven). Hiervoor werden gemiddelden en medianen gebruikt. Dit betekent dat de bevindingen van dit onderzoek afhankelijk zijn van veronderstellingen die bij het harmonisatieproces zijn gemaakt. Extrapolatie houdt echter geen rekening met de verschillen tussen sectoren en activiteiten. Bij gebrek aan nauwkeuriger en vollediger informatie is deze uitgevoerde aanpassing wel een goede optie om de bevindingen dichter bij elkaar te brengen dan het eenvoudigweg negeren dat gegevens ontbreken.

Al deze beperkingen leiden tot een vertekening van de bevindingen. Het is dus belangrijk te begrijpen dat verschillende benaderingen, afbakeningen en operationalisering in dit onderzoeksgebied zeer uiteenlopende cijfers kunnen opleveren. Om de beperkingen van de methodologie te ondervangen, heeft de auteur ervoor gekozen zoveel mogelijk waardevolle gegevensbronnen te gebruiken voor een Europese vergelijking (om de betrouwbaarheid van de

ramingen te zien, inclusief vergelijkingen met Europese studies, Eurostat- en OESO-gegevens). Daarnaast is gebruik gemaakt van Belgische officiële gegevensbronnen, waaronder gegevens van het BISA en StatBel, om de plausibiliteit van de bevindingen te controleren en de analyse te verrijken.

Bovendien hebben wij een inductieve aanpak toegepast om fouten in de gegevens die tot overschattingen in de extrapolatie van de analyse zouden kunnen leiden, manueel op te schonen. Daartoe hebben wij groepen entiteiten in de gegevensverzameling gecontroleerd aan de hand van desk research en door belanghebbenden te raadplegen:

- Eerst hebben wij de grootste bedrijven in de dataset geanalyseerd en zijn we nagegaan of hun activiteiten tot de CCS behoren en of de waarden in de dataset van deze bedrijven realistisch zijn. Dit is gebeurd aan de hand van desk research. Op die manier hebben wij verschillende organisaties geïdentificeerd die de resultaten aanzienlijk zouden vertekenen. Daarom zijn bedrijven geschrapt op basis van de veronderstelling dat de activiteiten niet in de CCS plaatsvinden. Ook werden waarden opgeschoond als bleek dat de gegevens niet klopten, bijvoorbeeld omdat te veel werknemers waren opgegeven.
- Ten tweede hebben we de grootste organisaties in de Brusselse CCS geïdentificeerd en gecontroleerd of ze met de juiste waarden in de dataset waren opgenomen. Wij hebben bijvoorbeeld vastgesteld dat van de RTBF, de publieke omroep, wegens zijn publieke organisatievorm geen gegevens in de dataset zijn opgenomen. De lege gegevensvelden werden gevuld met informatie uit de jaarverslagen van de RTBF.
- Ten derde hebben we stakeholders van Brusselse CCS gevraagd de entiteiten in de dataset te controleren om na te gaan of sectoren en organisaties die er wel in zijn opgenomen, er niet in thuishoren of dat er belangrijke spelers in Brusselse CCS ontbreken. Wij hebben deze bedrijven handmatig opgeschoond en bedrijven aan de dataset toegevoegd.
- Ten slotte hebben wij een groot aantal entiteiten met dezelfde naam in de dataset geïdentificeerd. We hebben echter geen dubbels geïdentificeerd op basis van het ondernemingsnummer. Er stonden in totaal meer dan 6.000 entiteiten in de dataset met dezelfde naam. We hebben besloten om dubbele waarden niet uit te sluiten omdat niet duidelijk vast te stellen was of de entiteiten met dezelfde naam inderdaad duplicaten van dezelfde entiteit waren of dat bedrijven bij toeval dezelfde naam zouden kunnen hebben of dat bijvoorbeeld een entiteit op een bepaald ogenblik is opgeheven en een nieuwe is opgericht. Veel van deze dubbels waren zelfstandigen die hun freelancewerk wellicht onder verschillende NACE-codes hadden geregistreerd. Daarom hebben wij besloten ze in de analyse te behouden. Dit kan echter de resultaten enigszins vertekenen en tot overschatting leiden (ook al zorgen andere maatregelen in het gegevensopschoningsproces ervoor dat eerder conservatievere indicatoren worden geschat).

Hoewel het harmonisatie- en opschoningsproces van de gegevens bedoeld was om de onderliggende dataset van de studie aanzienlijk te wijzigen, zijn wij van mening dat deze manuele opschoningsstappen waardevol zijn geweest om een zo getrouw mogelijk beeld van de CCS van Brussel te schetsen. Wij zijn ervan overtuigd dat deze aanpak ervoor zal zorgen dat dit verslag een zo volledig mogelijk beeld schetst van de economische impact van de CCS in Brussel.

Bijlage 3 – Over de studie

Deze studie werd uitgevoerd door het onderzoekscentrum SMIT (Studies on Media, Innovation and Technology) van de Vrije Universiteit Brussel (<http://smit.vub.ac.be/>). Het onderzoek kwam tot stand met de financiële steun van hub.brussels.

Over de auteur

Dr. Marlen Komorowski is senior onderzoeker bij het onderzoekscentrum imec-SMIT-VUB (Studies on Media, Innovation & Technology) in Brussel. Zij werkt ook als impactanalist voor het Clwstwr-programma. Clwstwr is een vijfjarenprogramma aan de universiteit van Cardiff om nieuwe producten, diensten en ervaringen te creëren voor de creatieve industrieën en de beeldschermsector in Zuid-Wales. Zij analyseert de impact van de lokale creatieve economie op de economie van Wales en werkt mee aan de impactanalyse van het programma op de industrie. Marlen behaalde in september 2019 haar doctoraat aan de VUB. Het proefschrift heeft als titel 'Agglomerating media activities in the city: Media cluster development in Brussels and beyond'. In haar doctoraat analyseerde Marlen de Brusselse media en creatieve industrieën en creëerde ze nieuwe inzichten in hoe de lokale media en creatieve industrieën in Brussel kunnen worden versterkt en ondersteund.

Als onderzoeker houdt zij zich bezig met projecten rond media en creatieve industrieën, impactanalyse, clustering van industrieën, ecosysteem- en waardenetwerkanalyse, nieuwe bedrijfsmodellen en de impact van de digitalisering op industrieën en bedrijven. Zij heeft de afgelopen 5 jaar een expertise opgebouwd over de Brusselse media en creatieve industrieën. Via het vierjarige project Media Clusters Brussels, dat gefinancierd werd door Innoviris, kon ze de economische impact van de Brusselse media-industrie analyseren en ontwikkelde ze een methodologie voor economische impactanalyse. Zij heeft in dat verband relevante artikelen gepubliceerd in gerenommeerde internationale, wetenschappelijke tijdschriften.